

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА – БЕОГРАД
RECUEIL DU MUSÉE NATIONAL A BELGRADE

XXI / 2

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ
HISTOIRE DE L' ART

С Е П А Р А Т

Драгана С. ПАВЛОВИЋ

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ АЛЕКСИЈА БОЖЈЕГ ЧОВЕКА, СВЕТОГ ЈОВАНА КАЛИВИТА И
СВЕТОГ ЈЕФРОСИНА ПОВАРА У ВИЗАНТИЈСКОМ И ПОСТВИЗАНТИЈСКОМ
ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ

Dragana S. PAVLOVIĆ

REPRESENTATIONS OF ST. ALEXIOS THE MAN OF GOD, ST. JOHN KALYVITIS AND
ST. EUPHROSYNOS THE COOK IN BYZANTINE AND POST-BYZANTINE WALL PAINTING

НАРОДНИ МУЗЕЈ
БЕОГРАД

MUSÉE NATIONAL
A BELGRADE

Драгана С. ПАВЛОВИЋ

*Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за историју уметности, Београд*

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ АЛЕКСИЈА БОЖЈЕГ ЧОВЕКА, СВЕТОГ ЈОВАНА КАЛИВИТА И СВЕТОГ ЈЕФРОСИНА ПОВАРА У ВИЗАНТИЈСКОМ И ПОСТВИЗАНТИЈСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ*

Апстракт: Предмет овог рада јесу представе тројице светих монаха – Алексија Божјег човека, Јована Каливита и Јефросина Повара – у византијском и поствизантијском живопису. У првом делу текста наведени су бројни сачувани прикази ових светитеља у сликаним програмима храмова источно-хришћанског света и истакнуте њихове иконографске особености. Анализа житија наведених светих, у другом делу рада, показала је да је присуство заједничких биографских елемената и сличних подвига разлог због чега су свети Алексије Божји човек, свети Јован Каливит и свети Јефросин Повар у иконографским програмима храмова веома често довођени у непосредну везу. Посебна пажња посвећена је специфичним решењима и просторном размештању њихових представа у сликаним програмима неколико храмова. У највећем броју случајева, повезивани су ликови светог Алексија Божјег човека и светог Јована Каливита, који су смештани један поред другог, један наспрам другог или један у близини другог. Сличну програмску поставку, мада са нешто мањим бројем сачуваних примера, имале су и представе светог Алексија Божјег човека и светог Јефросина Повара, као и прикази потоњег светог и Јована Каливита.

Кључне речи: свети Алексије Божји човек, свети Јован Каливит, свети Јефросин Повар, монаси, јуродиви Христа ради, византијско и поствизантијско сликарство

---

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта ев. бр. 177036 – „Српска средњовековна уметност и њен европски контекст“, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Светији Алексије Божји човек, свети Јован Каливити и свети Јефросин Повар поштовани су у читавом источнохришћанском свету и често приказивани међу фигурама монаха у сликаним програмима средњовековних храмова. Будући да поменута тројица не припадају најистакнутијим представницима ове категорије светитеља, они нису неизоставно сликани међу најважнијим подвижницима. Представе светиої Алексија Божјеї човека, светиої Јована Каливитиа и светиої Јефросина Повара разматране су у недавно објављеној студији о светим монасима у византијском живопису,¹ као и у бројним ранијим радовима посвећеним зидном сликарству храмова у чијим се сликаним програмима јављају њихови ликови, у којима су наведене основне иконографске одлике ових светих, уз запажање да су они ретко приказивани у средњовековном живопису.² У питању су, дакле, тројица монаха, нетипична представника специфичне категорије подвижника – јуродивих Христа ради.³ Судићи према сачуваној ликовној грађи, а насупрот устаљеном мишљењу, представе светиої Алексија Божјеї човека, светиої Јована Каливитиа и светиої Јефросина Повара ипак нису биле тако ретке. А када су они сликани унутар мање или веће групе монаха, њихове фигуре довођене су у узајамну везу. Примери њиховог програмског повезивања спорадично су забележени у досадашњој научној литератури.⁴ Стога ће у наставку текста бити више речи о веома раширеном обичају заједничког приказивања светиої Алексија Божјеї човека, светиої Јована Каливитиа и светиої Јефросина

1 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines dans la peinture murale byzantine*, L. Hadermann-Misguich et C. Jolivet-Lévy (eds), Paris, 2011.

2 У циљу избегавања преопширне напомене овде ћемо изоставити навођење свих тих бројних радова будући да ће они бити поменути на потоњим страницама рада приликом набрајања појединачних споменика у којима су сачуване представе ове тројице светитеља.

3 Одређени биографски елементи учинили су светог Јефросина, премао мишљењу истраживача, представником раног типа безазлене „лудости Христа ради“. Одлике својствене овој категорији светих присутне су у већој мери у житију светог Алексија. Верује се да је у питању измишљена личност, чији је лик изграђен на основу биографија других светитеља, као што је преподобни Онисим Чудотворац. Даља разрада исте легенде опажа се у житију светог Јована Каливита, иако он у тексту житија није назван „лудим Христа ради“, већ „просјаком Христа ради“ (S. A. Ivanov, *Holy Fools in Byzantium and Beyond*, Oxford, 2006, 53–54, 81–90). Иако нетипични представници овог екстремног облика аскезе, свети Алексије, свети Јован Каливит и свети Јефросин, били су популарнији и чешће приказивани у програмима средњовековних храмова него најпознатији Божји људи, као што су Симеон из Емесе и Андреја Јуродиви, чији се портрети ретко срећу у монументалном сликарству. О представама светог Симеона и Андреје Јуродивог в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 52, 54, fig. 7, 110a.

4 Најпре је, поводом разматрања наспрамно постављених фигура светог Алексија човека Божјег и светог Јована Каливита у сликарству градачког наоса, уз навођење неколицине сличних решења, истакнута и прогумачена њихова програмска веза [Д. Павловић, *Зидно сликарство Благовештјенске цркве манастира Градца* (магистарски рад), Београд, 2010, 83–86]. Исти аутор је затим ту везу поткрепио навођењем већег броја примера у средњовековном сликарству, уз напомену да је заједно са поменути светитељима неретко приказиван свети Јефросин (*истиа*, „Зидно сликарство градачког католикона. Попис фресака и запажања о појединим програмским особеностима“, *Зограф* 36, 2012, 103–105). У студији о монасима у византијском зидном сликарству поменуто је неколико примера који указују на програмско упаривање Алексија и Јована Каливита, потом Алексија и Јефросина, као и потоњег светог и Јована Каливита (S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 207). У недавно објављеном раду о приказу светог Јефросина из Трескаваца и његовом односу са представама у јужном делу егсонартекса ове цркве, наведени су примери из српског средњовековног сликарства који сведоче о обичају довођења у узајамну везу ликова Јована Каливита и Јефросина, уз наговештај разлога ове појаве (В. Милановић, „Светачки лик у контексту: један нерасветљени пример из ексонартекса цркве у манастиру Трескавац“, у: *Византијски свет на Балкану*, т. 2, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић и Р. Радић, Београд, 2012, 473, нап. 54).

Повара у живопису храмова источнохришћанског света, које је проистекло из низа сличности у житијима ових светитеља.⁵

Свети *Алексије* је рођен у Риму у богатој и побожној породици. Још у раној младости донео је одлуку да служи Богу. Према житију, касније се оженио, али је убрзо напустио жену, породични дом и отишао у Едесу, где се поклониио нерукотвореној икони Христовој. У том граду боравио је седамнаест година, проводећи дане и ноћи у посту и молитви покрај врата припрате Богородичине цркве. Носио је подерано одело, а новац који је добијао као милостињу делио је сиротињи. Како житије даље казује, у једном тренутку се црквењаку у сну јавила Богородица са заповешћу да у цркву уведе човека Божјег. Тако су становници Едесе сазнали да је убоги човек, који је живео покрај врата припрате, у ствари, угодник Божји. Међутим, Алексије је бежећи од славе и поштовалаца напустио град. Лађа којом се отиснуо на пут ненадано га је одвела до Рима. Разумевши у томе вољу Божју, Алексије је отишао до породичног дома и ново уточиште нашао у колиби поред капије родитељске куће. Из његове кућице пружао се поглед на породични дом, па је Алексије свакодневно посматрао јадиковање и плач родитеља и жене за њим. Он је ради љубави Христове подносио, како се у житију каже, ту неподношљиву тугу и веровао да онолико патње и жалости колико он нанесе својим родитељима, толико ће они радости примити у небеском царству. У сталним молитвама, вређан, понижаван и шамаран од слугу и препознат од родитеља, он је ту као просјак провео седамнаест година. Сазнавши да му се ближи крај, Алексије је забележио на хартији догађаје и детаље из свог живота, познате само његовим родитељима, да би га на тај начин они после његове смрти препознали. Након што се једнога дана у цркви Светог Петра, за време литургије, зачуо глас из олтара који је заповедио становништву Рима да човека Божјег потраже у Јефтимијановом дому, односно у кући Алексијевог оца, Алексије је пронађен мртав са исписаном хартијом у рукама на основу које је откривен његов идентитет. У житију се на крају казује да је одар с његовим телом био однет у саборну цркву и да су становници Рима целивали његове мошти, које су биле повезиване са многим чудима и исцелитељским моћима. Према синаксару Велике цркве цариградске, свети Алексије се слави 17. марта.⁶

Из крипте цркве Светог Алексија у Риму потиче рана, како се сматра, најстарија позната представа *свештої Алексија Божјеї човека* (8. век),⁷ а из

5 Тај обичај присутан је како у иконопису, тако у делима примењене уметности. Овом приликом, из више разлога, узети су у разматрање само примери сачувани у монументалном зидном сликарству.

6 Архиепископ Сергей, *Полный месяцеслов Востока*, т. 2, Москва, 1997, 77; Н. Delehaye, *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles, 1902, col. 543–544; Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *Православни свештачник*, т. 1, Београд, 1988, 356. О животу светог Алексија в. А. Amiaud, *La légende syriaque de Saint Alexis, l'Homme de Dieu*, Paris, 1889; F. M. Estevès Pereira, „Légendes grecques de l'Homme de Dieu Saint Alexis“, *Analecta Bollandiana* 19, Bruxelles, 1900, 241–253; B. de Gaiffier, „Intactam sponsam relinquens. A propos de la vie de S. Alexis“, *Analecta Bollandiana* 65, Bruxelles, 1947, 157–196; *Bibliotheca hagiographica graeca*, F. Halkin (ed), Bruxelles, 1975, 51–56; F. Halkin, „Une légende grecque de Saint Alexis (BHG 56d)“, *Analecta Bollandiana* 98, Bruxelles, 1980, 1–16; J. Поповић, *Житијуја свештих за мариј*, Београд, 1973, 345–353.

7 *Lexikon der Christlichen Iconographie*, vol. 5, Freiburg-Basel-Wien, 1973, 38, 43 нар. 62, 90.

у Капетаниани,²⁵ Богородица Живоносни источник у Приносу²⁶ и Свети Георје у Асари²⁷ (сл. 3), као и у цркви Часног крста „ту Агиасмати“ у Платанистаси на Кипру.²⁸ *Свети Алексије* је често приказиван и у поствизантијском раздобљу, као на пример, у католикону манастира Светог Неофита код Пафоса на Кипру,²⁹ цркви Успења Богородице у Калабаки,³⁰ храму Светог Николе „Анапавсас“³¹ и манастиру Варлаам на Метеорима,³² манастирима Филантропинон (сл. 4) и Дилиу (сл. 5) на острву на јањинском језеру.³³ Надаље, представе *свeтiоi Алексија* сачувале су се у светогорским споменицима: Великој Лаври (католикон и трпезарија),³⁴ Дохијару (католикон и трпезарија),³⁵ Дионисијату (католикон),³⁶ Хиландару (трпезарија)³⁷ и Есфигмену (трпезарија),³⁸ као и у католикону манастира Галатаки на Евбеји,³⁹ Светом Николи у Витси,⁴⁰ костурским храмовима Панагија архонта Апостолаки⁴¹ и Свети Никола архонтисе Теологине.⁴²

Свети Алексије није често приказиван у српском живопису 13. века, будући да су до данас сачуване његове представе у припрати Милешева⁴³ (сл. 6) и наосу Градца.⁴⁴ У 14. и 15. столећу овај свети, у виду допојасне или стојеће фигуре, сликан је чешће, и то у задужбинама краља Милутина (ђа-

25 I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings of Crete*, Leiden, 2001, 159; *isti*, *Byzantine wall paintings of Crete*, II, 250, 322, fig. 439.

26 K. Gallas, K. Wessel et M. Borboudakis, *op. cit.*, 295, fig. 254 (на фотографији је приказан свети Алексије, али је грешком означен као свети Јефросин); I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, II, 249–253, 322, fig. 390–391.

27 Срдачно захваљујем колегиници Леонели Фундић, која ми је уступила снимак представе тројице светих из цркве у Асари за објављивање.

28 A. Stylianou et J. A. Stylianou, *Painted churches*, 206, 216.

29 *Isto*, 379.

30 Према сопственим белешкама.

31 D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora. The monastery of St. Nicholas Anapaftas. History and art*, Kalambaka, 2003, 124–125, 132, 316; A. Bekiaris, *Theophanis the Cretan to the Holy Monastery of St. Nicholas Anapaftas Meteora*, Athens, 2010, fig. 84–85.

32 S. Choulia et J. Albani, *Meteora. Architecture–Painting*, Athens, 1999, 75.

33 *Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, ed. M. Garidis et A. Paliouras, Ioannina, 1993, 137 (fig. 216), 214, 217, 266–267 (fig. 444, 447), 271, 273.

34 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, vol. 1, *Les peintures*, Paris, 1927, pl. 146–147/2; N. Τουτόс et Г. Φουστέρης, *Ευρετήριο της Μνημειακής Ζωγραφικής του Αγίου Όρους 10^{ου}-17^{ου} αιώνας*, Αθήνα, 2010, 69, 71, 87, 93.

35 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 241, 2; N. Τουτόс et Г. Φουστέρης, *Ευρετήριο της Μνημειακής Ζωγραφικής*, 344, 347, 354, 356.

36 N. Τουτόс et Г. Φουστέρης, *Ευρετήριο της Μνημειακής Ζωγραφικής*, 242, 244.

37 *Исiто*, 194–195 (са старијом литературом).

38 *Исiто*, 420–421.

39 T. Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée, 1586. Le narthex et la chapelle de Saint Jean le Précurseur*, Athènes, 2003, 42–43, 133, 134, pl. 78b.

40 A. Г. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι*, Αθήνα, 1991, 52–53, 166, πίν. 92β.

41 Ст. Πελεκаниδης, *Καστορία. Πίνακες*, Θεσσαλονικη, 1953, 243β.

42 *Исiто*, 262.

43 С. Радојчић, *Милешева*, Београд, 1963, 30, Т. XXXVII; S. Tomeković, „Les saints ermites et moines dans le décor du narthex de Mileševa“, у: *Милешева у исiторији српског народа*, Београд, 1987, 53, 56, 58, 60, 62; Б. Живковић, *Милешева. Црiежи фресака*, Београд, 1992, 38–39.

44 Д. Павловић, *Зидно сликарство градачког католикона*, 90–91, 97, 103–105.

коникон Старог Нагоричина,⁴⁵ катихумена Грачанице⁴⁶ и припрата католикона Хиландара⁴⁷), Светој Софији у Охриду (спрат над нартексом),⁴⁸ наосу Богородичине цркве у Пећи,⁴⁹ припрати Добруна,⁵⁰ наосу Руденице,⁵¹ као и у припрати манастира Крепичевца.⁵² Представе из припрата Богородичине цркве у Студеници⁵³ (сл. 7) и Светог Јована у Великој Хочи,⁵⁴ наоса Свете Тројице у Пљевљима,⁵⁵ припрата Ломнице⁵⁶ и Враћевшнице,⁵⁷ као и наоса Светог Саве Српског у Хиландару⁵⁸ сведоче о обичају сликања *свѣтїиої Алексїја* и у познијем српском сликарству.⁵⁹ Поред тога, у оквиру илустрованог календара за 17. дан марта *свѣтїи Алексїје* приказан је у темену јужне куполе ексонартекса у Трескавцу,⁶⁰ а касније на своду апсиде у Пелинову.⁶¹

Свѣтїи Алексїје Божји човек, у средњовековној уметности најчешће је приказиван као средовечан човек са дугачком тамносмеђом коврџавом косом која пада на рамена и смеђом валовитом брадом средње дужине, тј. физио-

45 П. Миљковић-Пепек, *Делоїио на зоїрафиїе Михаїло и Еуїїихїј*, Скопје, 1967, 61, Т. CLXXII; Б. Тодић, *Стїаро Наїоричїно*, Београд, 1993, 75, 118, 135, сл. 103; *истїи*, *Срїско сликарстїво у доба краља Милуїїина*, Београд, 1998, 322.

46 Реч је оштењеној фигури на источном зиду катихумене, јужно од бифоре, која иконографски одговара светом Алексїју Божјем човеку и у чијем лику је, уз извесну ограду, препознат овај римски аскета (S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 258).

47 М. Марковић, „Првобитни живопис главне манастирске цркве“, у: *Манастїир Хиландар*, Београд, 1998, 232; Б. Тодић, *Срїско сликарстїво*, 355; Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εϊδρετїριον τїς Μυνηιακїς Ζωυραφїκїς*, 186, 189.

48 Ц. Грозданов, *Охридско зїдно сликарстїво XIV века*, Београд, 1980, црт. 14 (без идентификације овог светог); S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 264.

49 С. Томековић, „Монашка традиција у задужбинама и списима архиепископа Данила II“, у: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд, 1991, 428–429, 435; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 265, fig. 3.

50 М. Кашанин, „Манастир Добрун“, *Стїаринар* (т. с.) 4 (1926–1927), 1928, 78, т. XVII; И. М. Ђорђевић, *Зїдно сликарстїво срїске власстїеле у доба Немањїића*, Београд, 1994, 77, 145.

51 Т. Starodubcev, *Srpsko zїдно slikarstvo u doba Lazarevića i Brankovića (1375–1459)*, (doktorska disertacija), Beograd, 2007, 183, i katalog (48).

52 Б. Кнежевић, „Сликарство манастира Крепичевца“, у: *На їїраїовима Воїслава Ј. Ђурића*, ур. Д. Медаковић и Ц. Грозданов, Београд, 2011, 306, Т. 11.

53 Срдачно захваљујем колеги Милошу Живковићу, који ми је уступио снимак студеничке представе за објављивање. О приказу светог Алексїја из Студенице в. и С. Петковић, *Зїдно сликарстїво на їодручју Пећке їаїїријариїе 1557–1614*, Нови Сад, 1965, 168; Г. Бабић, В. Кораћ и С. Ђирковић, *Стїуденица*, Београд, 1986, 158, сл. 125; Р. Николић, „Конзерваторски запис о живопису светог Саве у Богородичиној цркви манастира Студенице“, II, *Саоїїїїења* 19, 1987, 79, сх. 7, бр. 12.

54 С. Петковић, *Зїдно сликарстїво на їодручју Пећке їаїїријариїе*, 186–187.

55 С. Петковић, *Манастїир Свѣїа Троїца у Пљевљима*, Пљевља, 2008, 137.

56 Љ. Шево, *Манастїир Ломница*, Београд, 1999, 61, 90, сл. 41.

57 Д. Милисављевић, *Враћевшница. Црїежи фресака*, Нови Сад, 1990, 34, 42–43; Љ. Шево, „Неке посебности у програму и иконографији живописа у Враћевшници“, *Саоїїїїења* 42 (2010) 134; *истїа*, *Срїско зїдно сликарстїво 18. вијека у византїијској їрадицији*, Бања Лука, 2010, 266.

58 З. Ракић, *Цркве Свѣїиої Димїїирија и Свѣїиої Саве Срїскої у Хиландару*, Нови Сад, 2008, 47, сл. XXI; Љ. Шево, *Срїско зїдно сликарстїво 18. вијека*, 289.

59 О још неким примерима светог Алексїја у српском сликарству 18. века в. Љ. Шево, *Срїско зїдно сликарстїво 18. вијека*, 228, 231, 254, 274, 296.

60 Од некадашње фигуре светог Алексїја, сачуван је само део главе и натпис; П. Мијовић, *Менолої*, Београд, 1973, 311, сл. 145; М. Глигоријевић-Максимовић, „Сликарство XIV века у манастиру Трескавцу“, *Зборник радова Византїолошкої инстїїиуїа* 42, 2005, 96, сл. 3, 13.

61 Свети Алексїје приказан је као стојећа фигура, дуге косе и браде, одевена у дугу хаљину и представљена са окренутим дланом десне руке у молитви ка посматрачу и затвореним свитком у

номским одликама које имају сличности са ликом светог Јована Крститеља.⁶² Блискост црта лица, облика главе и косе *свѣтїи Алексїја* и светог Јована Претече нарочито је уочљива, примера ради, на представама *свѣтїи Алексїја* из Старог Нагоричина, цркве Спаса Преображења у Новгороду, Богородичиног храма у Капетаниани на Криту и цркве Богородице Живоносног источника у Приносу на истом острву, и доцније Богородичине цркве у Студеници, храма Светог Николе „Анапавсас“ на Метеорима, како су то налагали и сликарски приручници: књига попа Данила, тј. Други јерусалимски рукопис, ерминија Дионисија из Фурне и породице Зографски, Строгановски сликарски приручник,⁶³ као и сликарски приручник настао у манастиру Ивируну на Светој Гори крајем 15. века.⁶⁴ С друге стране, са нешто другачијим цртама лица *свѣтїи Алексїје* насликан је, на пример, у Богородици Мавриотиси код Костура, манастиру Филантропинон, манастиру Варлаам на Метеорима, манастиру Ставроникити и трпезарији манастира Есфигмена. На овим представама *свѣтїи Алексїје* има знатно краћу и косу и браду него што је уобичајено. Такође, нема црте лица сличне светом Јовану Крститељу, већ блиске представама Христа (из манастира Филантропинон, трпезарије Есфигмена, итд.).⁶⁵

Имајући у виду поменуте примере, може се рећи да је *свѣтїи Алексїје* приказиван у виду допојасне, попрсне или стојеће фигуре, најчешће у наосу и припрати, како у нижим, тако и у вишим зонама живописа (Какопетрија, Мирожски манастир, Богородичина црква у Студеници, Милешева, Градац, Свети Никола у истоименом селу у близини Монемвасије, Богородичина црква у Пећи, кипарска црква Часног крста „ту Агиасмати“ у Платанистаси и католикон манастира Светог Неофита код Пафоса, Свети Никола „Анапавсас“ на Метеорима, Панагија архонта Апостолаки у Костуру, Крепичевац, Велика Лавра, Дохијар, Дионисијат, манастир Галатаки на Евбеји, Свети Никола у Витси, итд.), али је представљан и у простору светилишта (Панагија тон Халкеон у Солуну, Нередица,⁶⁶ Старо Нагоричино, новгородске

левој руци; уп. П. Мијовић, *Менолої*, 386, сл. 280. О светом Алексију у Пелинову в. и Љ. Шево, *Српско зидно сликарство 18. вијека*, 248.

62 О иконографским карактеристикама светог Алексија в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 29, 59, 60, 61, 65, 82, 87, 88, 95 (са старијом литературом). Са наглашено шиљатом брадом, какву за сликање препоручује књига попа Данила, тј. Други јерусалимски рукопис (М. Медић, *Стари сликарски приручници*, књ. 2, Београд, 2002, 371), свети Алексије је приказиван врло ретко, као на пример, у лаконијским храмовима Светог Николе у истоименом селу у близини Монемвасије (према сопственим белешкама) и Старом манастиру код Врондаме (уп: N. В. Дравдакис, *Τὸ Παλιόμονάστρο τοῦ Βρονταῖα*, тив. 84β и сл. 2 у нашем раду). Свети Алексије представљен је најчешће са брадом средње дужине раздјељене на неколико, углавном три до четири, увијена прамена.

63 За поменуте сликарске приручнике в. Строгановский лицевой подлинник (конца XVI и начала XVII столетия), Москва, 1869, илустрација за дан 17. март; М. Медић, *нав. дело*, 371, 551; *истїи*, *Стари сликарски приручници*, књ. 3, Београд, 2005, 423.

64 Реч је о богато илустрованом рукопису с великим бројем минијатура, који је служио као сликарски приручник. У оквиру групе минијатура на којима је илустрован календар, Свети Алексије приказан је на л. 104 као илустрација за дан 17. март. Опширније о овом рукопису, као и о поменутој минијатури в. Л. М. Евсеева, *Афонская кнїа образцов XV в.*, Москва, 1998, 284.

65 На представи из Богородице Мавриотисе у Костуру Свети Алексије је по фризури близак чак представама Светог Никона Метаноита.

66 О разлозима због којих је, према мишљењу аутора монографске студије о живопису Нередице, овај свети добио место у конхи проскомидије ове цркве в. Н. В. Пивоварова, *Фрески цркви Сїаса на Нередице в Новїороде*, 29.

цркве Успење Богородице на Волотовом пољу и Спас Преображења, црква Јована Крститеља у Аксосу на Криту). Сликан је или у хаљини до колена (Миројски манастир у Пскову, Спаспреображенски храм у Новгороду, Успење Богородице на Волотовом пољу, католикон манастира Светог Неофита код Пафоса на Кипру, Успење Богородице у Калабаки, Свети Никола „Анапавсас“ на Метеорима, манастир Варлаам на Метеорима, црква Светог Николе у манастиру Филантропинон, трпезарија Велике Лавре, манастир Галатаки на Евбеји, Враћевшница) или пак у дугој одори (Свети Никола у Какопетрији на Кипру, Беренде), а те хаљине су или са дугачким рукавима (Какопетрија, Стари манастир у Врондама, Богородица Мавриотиса код Костура, Беренде, Богородица Одигитрија у Пећи, Крепичевац, Богородичина црква у Студеници) или кратким (Тимотесубани, Спаспреображенски храм у Новгороду, Успење Богородице на Волотовом пољу, Свети Георгије у Асари на Криту, католикон манастира Светог Неофита код Пафоса на Кипру, Филантропинон, Дилиу, Дионисијат, Дохијар, трпезарије Велике Лавре и Есфигмена, Ломница), врло ретко са аналавом (Старо Нагоричино, католикон манастира Светог Неофита код Пафоса, Ломница). *Свети Алексије* сликан је најчешће како у једној руци држи крст, док је длан друге руке окренут у молитви ка посматрачу (Свети Никола у истоименом селу у близини Монемвасије, Богородица Живоносни источник у Приносу и Свети Георгије у Асари на Криту, Крепичевац, Свети Никола „Анапавсас“ на Метеорима, Филантропинон, Дилиу, Панагија архонта Апостолаки у Костуру, Свети Никола у Витси). Такође, *свети Алексије* је представљен како дланове обе руке, постављене пред грудима, окреће у молитви ка посматрачу (Врондама, Какопетрија, Тимотесубани, Студеница, Беренде, Богородичин храм у Капетаниани на Криту, Свети Никола архонтисе Теологине у Касторији, Враћевшница, итд.). Понекад је, као у манастиру Варлаам на Метеорима, Ломници, Светој Тројици у Пљевљима, католикону светогорских манастира Дионисијата и Дохијара, трпезарији Велике Лавре, западном травеју цркве Светог Саве Српског у Хиландару и Пелинову (календарска представа) овај свети приказан како у руци држи свитак. Свитак у његовој руци најчешће је отворен и исписан (Света Тројица у Пљевљима, трпезарија Велике Лавре, католикон Дохијара и манастира Дионисијата, итд.), а понекад, као у цркви Светог Саве Српског у Хиландару, затворен.⁶⁷

Свети Јован Каливиј, како житије казује, живео је у Цариграду у 5. веку. Потекао је из богате и угледне породице и још у раној младости истицао се међу вршњацима памећу и бистрином. Након сусрета са извесним монахом из витинијског манастира Неусипајушчих Јован је донео одлуку да напусти богатство, родитељски дом и живот посвети служењу Христу. Према житију, он је тајно напустио породицу и отишао у поменути манастир носећи са собом јеванђеље оковано златом и украшено драгим камењем, које је пре пута добио на поклон од родитеља. У манастиру Неусипајушчих, у којем

67 О неким другим, знатно ређим иконографским решењима у приказивању лика Светог Алексија, тачније о варијантама положаја његових руку в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 60, нар. 245; 61, нар. 249; 65.

је боравио шест година, примио је постриг. Монашке врлине испуњавао је ревностно и постојано, те је постао узор члановима братства. После суочавања са опасним искушењем – демонима који су његове мисли прожели потребом да види родитеље, Јован је решио да напусти манастир и да се врати у родни град. Са убогим човеком, кога је срео на путу до Цариграда, заменио је одору и прерушен у сиромаша појавио се пред породичним домом. Родитељи га нису познали па је најпре боравио у ћошку поред капије, а потом три године обитавао на најскромнији начин у колиби покрај своје родне куће. Примивши вест од Бога да ће ускоро доћи крај његовим патњама, Јован се открио родитељима поклањајући им јеванђеље које су му још као дечаку дали. Пошто је окончао живот убрзо након овог догађаја, родитељи су га, по његовој жељи, сахранили у колиби у којој је живео.⁶⁸ Према синаксару Велике цркве цариградске, слави се 15. јануара.⁶⁹

Свети Јован Каливити, једнако као и *свети Алексије Божји човек* и *свети Јефросин Кувар*, о коме ће у овом раду, такође, бити речи, у црквама источнохришћанског света средњег века није био редовно приказиван међу најпоштованијим византијским подвижницима, али је он, судећи према сачуваним представама, за разлику од поменуте двојице, био чешће сликан.⁷⁰ О том обичају сведоче његове ране представе из храмова Свете Варваре у Соганлију,⁷¹ Светог Луке у Фокиди,⁷² Неа Мони на Хиосу⁷³, Свете Софије у Солуну,⁷⁴ Светог Николе у Какопетрији на Кипру⁷⁵ (сл. 1), Спасопреображенског храма Мирожског манастира у Пскову,⁷⁶ Евангелистрије у Јеракију⁷⁷ и Светог Спаса у Нередици.⁷⁸ Током 13. века приказан је у Старом манастиру код Врондаме у

68 За хагиографске податке о светом Јовану Каливиту в. *Acta Sanctorum Ian. I*, 1643, col. 1031–38; *Bibliotheca hagiographica graeca*, F. Halkin (ed), Bruxelles, 1975, 868–869; J. Поповић, *Житија светих за јануар*, Београд, 1972, 480–488.

69 Архиепископ Сергей, *Полный месяцеслов Востока*, т. 2, Москва, 1997, 15; H. Delehaie, *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles, 1902, col. 393; Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *Православни светљачник*, т. 1, Београд, 1988, 261.

70 Најстарија представа светог Јована Каливита сачувана је у минијатурном сликарству, Менологу цара Василија II с краја 10. века. Опширније о тој представи в. *Il Menologio di Basilio II*, Turin, 1907, pl. 322; S. Tomeković, „Le 'portrait' dans l'art byzantine: exemple d'effigies de moines du menologe de Basile II a Dečani“, у: *Дечани и византијска уметност срединог XIV века*, Београд, 1989, 122, 125, 126–127.

71 C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris, 1991, 261; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 296.

72 N. Chatzidakis, *Hosios Loukas. Mosaics-Wall paintings*, Athens, 1997, 48; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 276, fig. 52.

73 D. Mouriki, *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, Athens, 1985, 75, 161–162, T. 229; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 287.

74 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 284.

75 A. Stylianou et J. A. Stylianou, *The painted churches*, 59; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 82, 83, 87, 96, 207, 290, fig. 1.

76 В. Д. Сарабьянов, *Синасо-Преображенский собор*, 239 (на овој страници, вероватно грешком, наведено је да је представљен свети Јован Колов, док је у схеми живописа на страници 308 и у натпису уз илустрацију 224 на страници 249, овај свети исправно означен као преподобни Јован Каливит).

77 N. K. Μουτσοπουλος – Γ. Δημητροκαλλης, *Γεράκι. Οι εκκλησίες του οικισμού*, Θεσσαλονίκη, 1981, 94, sl. 140; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 275, fig. 53.

78 Н. В. Пивоварова, *Фрески церкви Синаса на Нередице в Новіороче. Иконографическая программа росписи*, Санкт-Петербург, 2002, 197, сл. 182; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 301.

Лаконији⁷⁹ (сл. 2), јерменској цркви у Ахтали,⁸⁰ грузијском храму у Тимотесубани,⁸¹ Богородици Мавриотиси код Костура,⁸² светим Теодорима у Кафиони на Манију,⁸³ цркви арханђела Михаила у Радожди,⁸⁴ крипти Светог Николе у Кампији у Беотији.⁸⁵ Из наредна два столећа, 14. и 15. века, сачуване су његове представе у Цркви Светог Јована Златоустог у Јеракију,⁸⁶ Светом Николи Орфаносу у Солуну,⁸⁷ храму Преображења Спаситељевог на Коваљевом пољу код Новгорода,⁸⁸ Цркви Часног крста „ту Агиасмати“ у Платанистаси на Кипру,⁸⁹ критским црквама у области Хање (Света Петка у Китиросу,⁹⁰ Свети арханђел Михаилу у Камилиани,⁹¹ Свети Ђорђе у Като Флорији⁹²) и у области Ласити: Богородица Кера и Свети Јован Крститељ у Крици,⁹³ као и Свети Георгије у Асари (сл. 3). У поствизантијском живопису представе *Јована Каливиџа* присутне су у католикону манастира Светог Неофита код Пафоса на Кипру,⁹⁴ параклису Јована Богослова у манастиру Богородице Мавриотиси код Костура,⁹⁵ цркви Успења Богородице у Калабаки,⁹⁶ храму Светог Николе „Анапавсас“⁹⁷ и манастиру Варлаам на Метеорима,⁹⁸ цркви Светог

79 N. В. Δρανδάκης, *Το Παλιονόσθητρο τοῦ Βρονταμά*, 175, πίν. 84 α.

80 A. Lidov, *The mural paintings of Akhtala*, Moscow, 1991, 71; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 297.

81 Е. Л. Привалова, *Росѣиць Тимотиѣсубани*, 97, 102, т. XLIV; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 58, 299, fig. 110a.

82 S. Pelekanidis et M. Chatzidakis, *Kastoria*, Athens, 1985, 68; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 278.

83 N. В. Drandakis, „Les peintures murales des Saints-Théodores à Kaphiona (Magne du Péloponnèse)“, *Cahiers Archéologiques* 32, 1984, 167, 171; N. Δρανδάκης, *Βυζαντινές τοιχογραφίες της Μέσα Μάνης*, Αθήναι, 1964, pl. 57; K. M. Skawran, *The development of middle Byzantine fresco painting in Greece*, Pretoria, 1982, 165, fig. 174 (живопис у овој цркви потиче из друге деценије 12. века, али је представа светог Јована Каливита на слоју фресака из наредног, 13. столећа).

84 Ова фреска, откривена пре неколико година, уз композицију *Чудо у Хони* припада старијем слоју, живопису који се датује у 13. век. Репродукцију Светог Јована Каливита из ове цркве видети на веб-сајту: www.org.mk/struga-heritage/tekst.asp-lang=eng&tekst=81.htm

85 M. Παναγιωτίδης, *Οἱ τοιχογραφίες τῆς κρύπτης τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ Καμπιά τῆς Βοιωτίας*, Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, vol. 2, Athènes, 1981, 598, 608, εικ. 16.

86 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 276.

87 A. Τσιτουρίδου, *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του Ἁγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη. Συμβολή στη μελέτη τῆς Παλαιολόγειας ζωγραφικῆς κατὰ τον πρῶμο 14^ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη, 1986, 206, 249, πίν. 106; B. Τοδιћ, *Српско сликарство*, 349; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 283.

88 С. О. Дмитриева, *Фрески храма Сѣаса Преображения на Ковалѣве в Новѣороче, 1380 ѿгоа*, Москва, 2011, 77, 163.

89 A. Stylianiou et J. A. Stylianiou, *The painted churches*, 206, 216, fig. 120.

90 K. Gallas, K. Wessel et M. Borboudakis, *op. cit.*, 211; S. Tomeković, „Hagiographie peinte: trois exemples crétois“, *Зограф* 15, 1984, 49, нар. 76; I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings*, 116.

91 I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings*, 190, fig. 167.

92 *Исѣо*, 217.

93 Опширније о овим двама црквама в. K. Gallas, K. Wessel et M. Borboudakis, *op. cit.*, 433; I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings*, 133–134; K. K. Μυλοποταμιτάκη, *Ο ναός τῆς Παναχίας Κεράς Κριτίας*, Ηρακλειο, 2005, 93.

94 A. Stylianiou et J. A. Stylianiou, *The painted churches*, 379.

95 Στ. Πελεκаниδης, *Καστορία. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη, 1953, 215β.

96 Према сопственим белешкама.

97 D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora*, 124–125, 132, 317; A. Bekiaris, *nav. delo*, fig. 83.

98 M. M. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes, 1989, fig. 188; S. Choulia et J. Albani, *Meteora*, 74.

Николу у манастиру Филантропинон⁹⁹(сл. 4), католикону манастира Галатаки на Евбеји,¹⁰⁰ Светом Николи у Витси,¹⁰¹ као и у манастирима на Светој Гори (католикон и трпезарија Велике Лавре¹⁰² и Дохијара,¹⁰³ католикон манастира Ставрониките,¹⁰⁴ трпезарије манастира Хиландара¹⁰⁵ и Есфигмена¹⁰⁶).

И док је *свѣтѣи Јован Каливѣи* ретко сликан у рашким храмовима 13. века, судећи по данас сачуваним представама, у припрати Милешеве, где је *свѣтѣи Јован* смештен у појас с допојасним ликовима, изнад зоне стојећих фигура¹⁰⁷ (сл. 6) и у наосу Благовештенске цркве у Градцу, тачније на чеаној страни југозападног ступца,¹⁰⁸ прикази овог цариградског аскете у српском живопису срећу се знатно чешће током наредна два столећа (Старо Нагоричино,¹⁰⁹ Жича,¹¹⁰ Грачаница,¹¹¹ Хиландар,¹¹² Свети Апостоли у Пећи,¹¹³ спрат над припратом у Светој Софији у Охриду,¹¹⁴ Псача,¹¹⁵ Љубостиња,¹¹⁶ Рамаћа,¹¹⁷ Дечани,¹¹⁸ Раваница¹¹⁹). У оквиру сликаног календара представљен

99 *Monasteres de l'île de Ioannina*, 137 (fig. 217), 214, 217.

100 Појава лика светог Јована Каливита у сликаном програму приправе ове цркве објашњена је постојањем манастира посвећеног овом светом у Псахни код Халкиде на истом острву; в. Т. Kanari, *Les peintures du catholicon*, 42–43, 47, 134, pl. 81b.

101 А. Г. Τουρτα, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα*, 52–53, 167, πίν. 92β.

102 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 146–147/1; Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 69, 71, 87, 93.

103 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 241,2; Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 344, 347, 354, 356.

104 Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 384.

105 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 113/ 3 ; Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 194–195 (са старијом литературом).

106 Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 420–421.

107 С. Радојчић, *Милешева*, Београд, 1963, 30, 31; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines dans le décor du narthex de Mileševa*, 53, 56, 58, 60, 62; Б. Живковић, *Милешева. Црпјежи фресака*, Београд, 1992, 39.

108 Д. Павловић, *Зидно сликарство градачког католѣкона*, 90–91, 97, 103–105.

109 П. Миљковић-Пепек, *Делојо на зојрафѣиѣ Михаило и Еуѣиѣиј*, Скопје, 1967, 61; Б. Тодић, *Стѣро Најоричино*, Београд, 1993, 75, 118; *исѣи*, *Српско сликарство*, 322.

110 М. Чанак-Медић, Д. Поповић и Д. Војводић, *Манасѣиур Жича*, у штампѣ (са старијом литературом).

111 Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд-Приштина, 1988, 90, 107; Б. Живковић, *Грачаница. Црпјежи фресака*, × (без пагинације); Б. Тодић, *Српско сликарство*, 334.

112 М. Марковић, *Првобитни живопис*, 226; Б. Тодић, *Српско сликарство*, 353; Ν. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 180, 184.

113 В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић и В. Кораћ, *Пећка ѣаѣиријарѣија*, Београд, 1990, 212.

114 Ц. Грозданов, *нав. дело*, црт. 15 (без идентификације овог светог); В. Милановић, *Светачки лик у контексту*, 473, нап. 54.

115 И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власѣеле у доба Немањића*, Београд, 1994, 174; В. Милановић, *Свѣтѣачки лик у конѣексѣу*, 473, нап. 54.

116 С. Ђурић, *Љубосѣиња. Црква Усѣења Бојородичиној*, Београд, 1985, 86; Т. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo*, 182, i katalog (56).

117 Б. Кнежевић, *Црква у сѣлу Рамаћи*, ЗЛУМС 4 (1968), 151, ск. 2г; Т. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo*, 183, i katalog (128).

118 М. Марковић, „Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима“, у: *Зидно сликарство манасѣиура Дечана. Грађа и сѣудѣје*, Београд, 1995, 252; Б. Тодић и М. Чанак-Медић, *Манасѣиур Дечани*, Београд, 2005, 427.

119 Б. Живковић, *Раваница. Црпјежи фресака*, Београд, 1990, 33, 50; Т. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo*, 183, i katalog (19); В. Милановић, *Светачки лик у контексту*, 473, нап. 54.

је у Старом Нагоричину¹²⁰ и Дечанима.¹²¹ *Свети Јован Каливић* присутан је у српском монументалном сликарству и у доба обновљене Пећке патријаршије, када су настали примери у наосу и припрати Богородичине цркве у Студеници¹²² (сл. 7), припрати Мораче,¹²³ спољашњој припрати Грачанице,¹²⁴ припрати Светог Јована у Великој Хочи,¹²⁵ припрати манастира Свете Тројице у Пљевљима,¹²⁶ као и у припрати Пећи¹²⁷ и Пелинову¹²⁸ у оквиру илустрованог менолога.

Судећи по наведеним примерима може се закључити да је у средњовековном живопису *свети Јован Каливић* представљан са постојаним физиономским карактеристикама, као млад човек без браде, са кратком косом, одевен у монашку одору са аналавом и да је сликан унутар групе византијских подвизника.¹²⁹ На тај начин, његово приказивање препоручују и Дионисијева

120 П. Мијовић, *Менолог*, 271, сл. 57; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 83, сл. 18; *исти*, *Српско сликарство*, 322.

121 П. Мијовић, *Менолог*, 332, сл. 211; С. Кесић-Ристић и Д. Војводић, „Менолог“, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и стиудије*, Београд, 1995, 394.

122 И док је у припрати студеничког католикона, у зони стојећих фигура, приказан, како је и натписом означено, свети Јован Каливит, у западном травеју ове Немањине задужбине представљена је фреско-икона са допојасном фигуром, која је натписом означена као свети Јован. У лику овог монаха препознат је најпре апостол Јован (С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије*, 167), потом свети Јован Јањински (Р. Николић, *Конзервативски запис*, 74–75, сх. 1, бр. 76), а недавно, на основу иконографских карактеристика, свети Јован Каливит [М. Живковић, „Из иконографског програма Богородичине цркве у Студеници (1568): појединачне светитељске представе у северном вестибилу“, у: *Ниш и Византија* 12, Ниш, 2014, нап. 99]. У погледу физиономије, лик са фреско-иконе одговара светом Јовану Каливиту који се увек приказује као млад монах без браде и са кратком косом. Штавише, црте лица светог Јована из наоса студеничке цркве скоро су идентичне као на портрету светог Јована Каливита из приправе овог храма. У прилогу претпоставци да је у наосу Студенице на слоју из 13. века био приказан свети Јован Каливит говоре и представе овог цариградског аскете из приправе Милешеве и наоса Градца из истог столећа. Чини се, стога, прилично извесним да су студенички сликари из 16. века поновили позицију првобитне представе, изменивши, по свој прилици, њено иконографско решење. Наиме, на фресци из 16. века свети Јован је приказан са затвореним свитком у левој руци, без јеванђеља у једној и без крста у другој руци, како је обично приказиван и како је представљен на поменутим српским примерима из 13. столећа. Изостанак књиге, личног атрибута Јована Каливита, а приказивање свитка у његовим рукама, како ћемо видети даље у тексту, јавља се на неколицини представа овог светог у 15. и 16. веку. Дакле, такво иконографско решење било је познато у време када су студенички сликари радили на обнови првобитног живописа. С друге стране, изостанак епитета каливит или кушник, који је редовно исписиван уз Јованове портрете, може унети извесну сумњу према идентификацији овог светог као Јована Каливита.

О представи светог Јована Каливита из приправе Студенице в. С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије*, 168; Г. Бабић, В. Кораћ и С. Ђирковић, *Студеница*, Београд, 1986, 158; Р. Николић, *Конзервативски запис*, 79, сх. 7, бр. 14.

123 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије*, 176; С. Петковић, *Морача*, Београд, 1986, 250–251. Претпоставља се да је фреска из 16. века поновила првобитни садржај (В. Милановић, „О првобитном програму зидног сликарства у припрати Богородичине цркве у Морачи“, у: *Манастир Морача*, Београд, 2006, 175).

124 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије*, 172; Б. Живковић, *Грачаница. Прилежи фреска*, XII (без пагинације); Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд, 1999, 248, 249.

125 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије*, 186–187.

126 *Исти*, *Манастир Света Тројица у Пљевљима*, Пљевља, 2008, 141.

127 П. Мијовић, *Менолог*, 368.

128 *Исти*, 383; Љ. Шево, *Српско зидно сликарство 18. вијека*, 247. За још неке примере светог Јована Каливита у српском сликарству 18. века в. Љ. Шево, *нав. дело*, 293, 296, 306.

129 О иконографским обележјима светог Јована Каливита в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 28, 58, 82, 83, 87, 96 (са старијом литературом). Ретко, као у Жичи и Камилиани на Криту, свети Јован

ерминија и приручник породице Зографски,¹³⁰ а као млад монах с књигом у руци представљен је на листу за 15. јануар у Строгановском сликарском приручнику.¹³¹ Иако ови сликарски приручници предлажу сликање затвореног јеванђеља у рукама светог Јована, врло ретко, као у Светој Софији у Солуну,¹³² Светом Јовану у Великој Хочи,¹³³ Рамаћи и Светој Тројици Пљеваљској, овај атрибут је изостављен. У потоња два поменућа српска храма, цариградски аскета држи свитак који може бити затворен (Рамаћа) или исписан и отворен (Света Тројица Пљеваљска). Понекад је *свѣтѣи Јован Каливѣиѣ* приказан са развијеним свитком у левој и јеванђељем у десној руци (Свети Георгије у Асари на Криту, Свети Никола „Анапавсас“ на Метеорима), потом како украшено затворено јеванђеље држи обема рукама (црква арханђела Михаила у Радожди, Старо Нагоричино – обе представе, Дечани – фигура у прозору, католикон манастира Галатаки на Евбеји), односно како овај атрибут држи у једној руци док другом на њега указује (Љубостиња, трпезарија Велике Лавре), као и са затвореним јеванђељем у једној руци док је длан друге руке окренут у молитви ка посматрачу (грузијски храм Тимотесубани, крипта Светог Николе у Кампији). Без обзира на околност да *свѣтѣи Јован Каливѣиѣ* није завршио живот мученичком смрћу и чињеницу да поменути сликарски приручници не препоручују његово сликање са крстом у руци,¹³⁴ у византијском живопису овај свети представљан је и са поменутим атрибутом. Штавише, имајући у виду сачувану ликовну грађу, може се рећи да је у монументалном сликарству *свѣтѣи Јован Каливѣиѣ* најчешће сликан како украшено затворено јеванђеље држи у једној, а крст у другој руци (Свети Лука у Фокиди, Неа Мони на Хиосу, Свети Никола у Какопетрији на Кипру, Врондама, Богородичина црква у Студеници, Милешева, Морача, Градац, свети Теодори у Кафиони на Манију, Грачаница, Свети Никола Орфанос, Раваница, Успење Богородице у Калабаки, манастир Варлаам на Метеорима, Филантропинон, католикон Дохијара, манастир Ставроникита, итд.).

Свѣтѣи Јован Каливѣиѣ представљан је на различитим местима у оквиру сликаних програма, па је тако приказиван у целој фигури у доњим зонама живописа (Богородичина црква у Студеници, Градац, Морача, свети Тео-

---

је приказан са капом на глави; уп. I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings*, 190, fig. 167; М. Чанак-Медић, Д. Поповић и Д. Војводић, *Манасѣиур Жича*, у штампани.

130 М. Медић, *Сѣтари сликарски ѣриручници*, књ. 2, Београд, 2002, 551; *исѣи, Сѣтари сликарски ѣриручници*, књ. 3, Београд, 2005, 423.

131 Строгановский лицевой подлинник (конца XVI и начала XVII столетия), Москва, 1869, илустрација за дан 15. јануар.

132 У овој цркви свети Јован приказан је како у десној руци држи крст, а левица је подигнута до висине груди и дланом окренута у молитви према посматрачу; в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 58, нар. 237.

133 У овом храму свети Јован, приказан са крстом у десници, окренут је ка представи светог Алексија Божјег човека, који је насликан покрај њега (према фотографији).

134 Једино је на минијатури (л. 96) рукописа који се чува у Народној библиотеци у Санкт Петербургу, а који представља сликарски приручник, као илустрација за дан 15. јануар свети Јован Каливит приказан са крстом у десној и јеванђељем у левој руци (Л. М. Евсева, *нав. дело*, 80, 269). О крсту у рукама монаха као симболу мучеништва савешћу в. М. Марковић, *Појединачне фигури свѣиѣиѣ*, 255, нар. 136 (са наведеном литературом).

дори у Кафиони, Свети Никола у Какопетрији, црква арханђела Михаила у Раждожди, Свети Никола Орфанос, Коваљево поље, црква Часног крста „ту Агиасмати“ у Платанистаси на Кипру, манастир Варлаам на Метеорима, католикон Дохијара, Ставроникита, манастир Галатаки на Евбеји) или у прозору (јерменска црква у Ахтали, Дечани, Раваница, Свети Никола „Анапавсас“ на Метеорима), потом као цела фигура, допојасна или попрсна представа на луку, у лунети портала, у горњим зонама зидова и пиластара (Неа Мони на Хиосу, Света Софија у Солуну, Спасопреображенски храм Мирошког манастира у Пскову, Милешева, Жича, Грачаница, Свети Апостоли у Пећи, Љубостиња, католикон манастира Светог Неофита код Пафоса на Кипру, итд.), а понекад у виду допојасне или целе фигуре у простору светилишта (Света Барбара у Соганлију, Евангелистрија у Јеракију, Старо Нагоричино, Света Петка у Китиросу, Свети Јован Крститељ у Крици).

Подробнији подаци о *свјетом Јефросину Повару*, осим да је рођен у сиромашној породици, не могу се наћи у његовом житију. Ипак, оно открива догађај којим се овај скромни кувар прославио, а који потврђује његову богоизабраност. Према житију, Јефросин је обитавао у неком манастиру у Палестини, где је припремао храну братији и проводио дане у посту и непрестаној молитви. Вршио је подвиге угодне Богу, али су га остали чланови братства презирали и често вређали. Затраживши од Господа да му покаже блага која ће добити они који му верно служе, јереј из тог палестинског манастира уснио је сан да се нашао у рајском насељу у којем је видео никог другог до убогог куvara, Јефросина, који му је поклатио три мирисне јабуке из рајског врта. Пробудивши се из сна и угледавши три јабуке на постељи, јереј је потражио Јефросина, који се у том тренутку нашао у цркви на богослужењу. Скромни кувар потврдио је јереју истинитост догађаја. Према житију, јереј је потом испричао осталој братији своје необично сновиђење у којем се открила светост Јефросинова. Братство је пожурило да поздрави овог изабраника Божјег, али је Јефросин већ напустио манастир да би избегао славу. Чланови братства поделили су међу собом јабуке, које су имале исцелитељску моћ.¹³⁵ Свети Јефросин Повар се према синаксару Велике цркве цариградске слави 11. септембра.¹³⁶

Имајући у виду укупан број сачуваних представа, култ *свјетог Јефросина куvara*, за разлику од *свјетог Алексија Божјег човека* и *свјетог Јована Каливијиа*, био је мање распрострањен и популаран. *Свјетог Јефросин* не припада групи најистакнутијих свјетих монаха, па у складу с тим није чест у живопису храмова источнохришћанског света. Најстарија сачувана представа *свјетог Јефросина* у монументалном сликарству налази се у манастиру Курбиново.¹³⁷ Имајући у виду данас познате примере, појава лика

135 О животу светог Јефросина в. L. Clugnet, „Vies et récits d’anachorètes“, *Revue de l’Orient chrétien* 10, 1905, 42–45; *Bibliotheca hagiographica graeca*, F. Halkin (ed), Bruxelles, 1975, 628; J. Поповић, *Житија свјетих за сјетимбар*, Београд, 1976, 243–245.

136 Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, т. 2, Москва, 1997, 279; H. Delehayе, *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles, 1902, 34, 35–36; Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *Православни свјетичник*, т. 1, Београд, 1988, 34.

137 L. Hadermann-Misguich, *Kurbinovo. Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, I-II, Bruxelles, 1975, 264–265, fig. 135, 136, sch. 4. Старија од курбиновске представе светог Јефросина

свείῳῃ Јефросина у сликаним програмима храма била је, чини се, честа у одређеним подручјима. Тако су представе свείῳῃ Јефросина присутне у староруском сликарству, и то у живопису Пскова (Спаспреображенски храм Мирожског манастира)¹³⁸ и живопису Новгорода (Свети Спас у Нередици,¹³⁹ Успење Богородице на Волотовом пољу,¹⁴⁰ Преображење Спаситељево на Ковалевом пољу¹⁴¹ и Свети Теодор Стратилат¹⁴²), потом у Грчкој, у Арти (Панагија Вулгарели, позната као Кокини Екклисија¹⁴³), Солуну (Свети Илија¹⁴⁴ и параклис Светог Јевтимија у базилици Светог Димитрија¹⁴⁵) и на Криту, у области Ретимно (Свети Георгије у Аксосу,¹⁴⁶ Богородичина црква у Ламбини,¹⁴⁷ Богородица Живоносни источник у Приносу¹⁴⁸), у области Ласити (Свети Георгије у Асари – сл. 3) и у области Ираклион (Богородичина црква у Капетанијани).¹⁴⁹ У познијој византијској уметности овај свети представљен је у цркви Успења Богородице у Калабаки¹⁵⁰ и на Метеорима, и то у припрати Преображења Великог Метеора,¹⁵¹ храму Светог Николе „Анапавсас“¹⁵² и манастиру Варлаам,¹⁵³ потом у манастиру Дилиу на острву на јањинском језеру¹⁵⁴ (сл. 5), Светом Николи у Крапси,¹⁵⁵ католикону мана-

---

била је представа овог светог из цркве Светих Бесребрника у Костуру која данас није сачувана, али је њено некадашње постојање забележено у литератури; уп. L. Nadermann-Misguich, *op. cit.*, 265, 569; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 278; В. Милановић, *Свείῳῃчки лик у конџекстију*, 471, нап. 46 (са другом старијом литературом).

- 138 В. Д. Сарабьянов, *Сѣасо-Преображенский собор*, 255 (појава овог светитеља, као и светог Никона, у овој цркви доведена је у везу са архиепископом Нифонтом, творцем сликаног програма), 258 (илл. 233), 310; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 304.
- 139 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 302.
- 140 Г. И. Вздорнов, *Волоѣво. Фрески цркви Усѣенія на Волоѣвовом ѱоле близ Новѣорода*, Москва, 1989, 51, 66, н°. 161.
- 141 А. П. Греков, *Фрески цркви Сѣаса Преображенія на Ковалево*, Москва, 1987, 46; Л. И. Лифшиц, *Монуменѣиальная живопись Новѣорода XIV–XV веков*, Москва, 1987, 506; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 301; С. О. Дмитриева, *нав. дело*, 140, 149–151.
- 142 Л. И. Лифшиц, *нав. дело*, 294–295, 511; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 302.
- 143 L. Fundić, *Η μνημειακή τέχνη του Δεσποτάτου της Ηλείρου την περίοδο της Δυναστείας των Κομνηνών Αυγέλων (1204–1318)*, (докторска дисертација), Θεσσαλονίκη, 2013, 195, и каталог (318, 321, еικ. 130).
- 144 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 282.
- 145 E. N. Τσιγαρίδας, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου (1302/3) στον ναό του Αγίου Δημητρίου. Έργο του Μανουήλ Πανσέληνου στην Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, 2008, 78–79, 187, еικ. 30–31, 149; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 283.
- 146 I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, vol. 2, 89–90, 271, 323.
- 147 *Isto*, 251, fig. 442.
- 148 K. Gallas, K. Wessel et M. Borboudakis, *op. cit.*, 295, fig. 254 (на фотографији је приказан Свети Алексије, али је грешком означен као Свети Јефросин); I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, vol. 2, 251–252, 323, fig. 392–393.
- 149 I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings*, 159; I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete*, vol. 2, 251, 323, fig. 444.
- 150 Према сопственим белешкама.
- 151 M. Chatzidakis et D. Sofianos, *The Great Meteoron. History and art*, Athens, 1990, 169; S. Choulia et J. Albani, *Meteora*, 105, 109.
- 152 D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora*, 112, 124–125, 132, 314.
- 153 S. Choulia et J. Albani, *Meteora*, 74–75.
- 154 *Monasteres de l'île de Ioannina*, 266–267 (fig. 444, 447), 271, 273.
- 155 A. Stavropoulou-Makri, *Les peintures murales de l'église de la Transfiguration à Veltsista (1568) en Epire et l'atelier des peintres Kondaris*, Ioannina, 1989, 149.

стира Галатаки на Евбеји,¹⁵⁶ Светом Николи у Витси,¹⁵⁷ у појединим румунским споменицима (Снагов, Тарговиште, Хумор, итд.),¹⁵⁸ као и на Светој Гори (трпезарија Велике Лавре,¹⁵⁹ католикон и трпезарија Дохијара,¹⁶⁰ католикон Дионисијата,¹⁶¹ трпезарије манастира Хиландара¹⁶² и Есфигмена¹⁶³).

Неколико представа *свѣиої Јефросина* сачувано је и у српском сликарству. Недавно препознавање Јефросиновог лика у попрсју светог насликаног у лунети изнад северних врата јужног параклиса Жиче,¹⁶⁴ додатно поткрепљује претпоставку о могућности приказивања овог светитеља у неким старијим задужбинама Немањића, тј. указује на могућност да су фигуре светог Јефросина из Студенице и Мораче, настале приликом обнове сликарства у 16. столећу, у наведеним храмовима постојале на старијем слоју живописа из 13. века. *Свѣиѣи Јефросин* приказан је током 14. и 15. столећа у катихумени Грачанице,¹⁶⁵ Трескавцу,¹⁶⁶ Дечанима,¹⁶⁷ Матеичу,¹⁶⁸ Добруну,¹⁶⁹ Светој Софији у Охриду (спрат над припратом),¹⁷⁰ Псачи,¹⁷¹ Поганову¹⁷² и Раваници,¹⁷³ а четири композиције инспирисане житијем овог светог смештене су у сегмент крстастог свода североисточног травеја припрате хиландарског католикона.¹⁷⁴ У сликаним програмима српских храмова у доба обновљене

156 T. Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée*, 42–43, 47, pl. 78b.

157 A. Г. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα*, 52–53, 165, 174, πίν. 92a.

158 I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Nouvelles recherches. Étude iconographique*, Paris, 1929, 33; *ista, La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle, texte*, Paris, 1932, 78, 138; V. Drăguț, *Humor*, Bucarest, 1973, 24.

159 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 146–147/ 2; N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 87, 93.

160 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 241, 2 ; N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 344, 347, 354, 356.

161 N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 242, 244.

162 *Исѣо*, 194–195.

163 *Исѣо*, 420–421.

164 Овом приликом срдачно захваљујем проф. Драгану Војводићу на уступљеној информацији. Опширније о представи Светог Јефросина у Жичи в. М.Чанак-Медић, Д. Поповић и Д. Војводић, *Манасѣиур Жича* (у штампи).

165 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 33, 258; М.Чанак-Медић, Д. Поповић и Д. Војводић, *нав. дело*.

166 В. Милановић, *Свѣѣачки лик у конѣексѣу*, 463 et passim.

167 М. Марковић, *Појединачне фѣиуре свѣѣиѣиѣеља*, 252; Б. Тодић и М. Чанак-Медић, *нав. дело*, 427.

168 Е. Димитрова, *Манасѣиур Маѣејѣе*, Скопје, 2002, 226, 310; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 261; fig. 39; В. Милановић, *Свѣѣачки лик у конѣексѣу*, 463, нап. 15.

169 М. Кашанин, „Манастир Добрун“, *Сѣѣаринар* (т. с.) 4, (1926–1927) 1928, 76, т. XVIII; И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарсѣиво срѣске власѣеле*, 77, 145; В. Милановић, *Свѣѣачки лик у конѣексѣу*, 463, нап. 15.

170 Ц. Грозданов, *нав. дело*, црт. 15 (без идентификације овог светог); И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарсѣиво срѣске власѣеле*, 237, нап. 11; В. Милановић, *Свѣѣачки лик у конѣексѣу*, 463, нап. 15, 473, нап. 54.

171 И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарсѣиво срѣске власѣеле*, 174; В. Милановић, *Свѣѣачки лик у конѣексѣу*, 463, нап. 15, 473, нап. 54.

172 Б. Живковић, *Појаново. Црѣежи фресака*, Београд, 1986, 27–28; А. Г. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα*, 165.

173 Б. Живковић, *Раваница. Црѣежи фресака*, Београд, 1990, 33, 50; T. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo*, 183, i katalog (19); В. Милановић, *Свѣѣачки лик у конѣексѣу*, 463, нап. 15, 473, нап. 54.

174 М. Марковић, *Првобѣиѣни живоѣис*, 230; Б. Тодић, *Срѣско сликарсѣиво*, 353; М. Марковић, „Илустрације патеричких прича у припрати хиландарског католикона“, у: *Осам векова Хиландара*.

Пећке патријаршије лик *свѣтої Јефросина* појављује се, као што је речено, у Богородичиној цркви у Студеници¹⁷⁵ и Морачи,¹⁷⁶ као и у Грачаници¹⁷⁷ и Светом Николи у Никољцу.¹⁷⁸

Иконографија овог светитеља није се знатније мењала још од његове најстарије сачуване представе, из цркве Светог Ђорђа у Курбинову. Иако опис *свѣтої Јефросина* не дају познате сликарске ерминије, судећи по примерима из поменутих храмова, у уметности је било устаљено његово приказивање као младића са кратком и ретком брадом, кратком смеђом коврцавом косом, понекад зачешљаном иза ушију, одевеног у монашку одору са аналавом и препознатљивим атрибутом, тј. граном са плодовима јабуке у руци, који проиходи из светитељеве хагиографије.¹⁷⁹ Једино капа, са којом је овај свети представљен у Курбинову, Жичи, Грачаници и Морачи¹⁸⁰ није била неизоставна на Јефросиновим портретима. Сачувани примери указују на то да је *свѣтии Јефросин* најчешће приказиван са граном са плодовима јабуке у једној руци и дланом друге руке окренутим у молитви ка посматрачу (Курбиново, Матеич, Поганово, Свети Теодор Стратилат у Новгороду, критски храмови као што су Богородичина црква у Ламбини, Свети Георгије у Асари и Богородичина црква у Капетаниани, припрата Преображења Великог Метеора, Свети Никола „Анапавсас“ и манастир Варлаам на Метеорима, припрата католикона манастира Галатаки на Евбеји, манастир Дилиу, Свети Никола у Витси, трпезарија Велике Лавре), потом са наведеним атрибутом у једној и крстом у другој руци (Дечани), те са граном с рајским плодовима и крстом у десници и дланом леве руке окренутим у молитви ка посматрачу (трпезарија Велике Лавре), и најзад, са граном јабуке у једној и свитком у другој руци. Потоње иконографско решење, као и два претходно наведена, била су веома ретка (Миројски манастир у Пскову, црква Богородице Живоносног источника у Приносу на Криту).¹⁸¹ У разматрању иконографије овог светог, напоменућемо да је у параклису Светог Јевтимија у солунској базилици

Историја, духовни живоїи, књижевностї, уметностї и архїијектїура, Београд, 2000, 506, 522, нап. 86, сх. III и IV; Ν. Τούτσος et Γ. Φουστέρης, *Εἰρετήριον τῆς Μυτιληναϊκῆς Ζωγραφικῆς*, 186, 188.

175 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке њаїријаршије*, 167; В. Милановић, *Свѣѡачки лик у конїекстїу*, 471, нап. 47. Цртежу на коме се види представа светог Јефросина в. М. Шаkota, *Манастир Сїуденица*, Београд, 1986, сл. 16.

176 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке њаїријаршије*, 175–176; *исїи, Морача*, Београд, 1986, 248–249; В. Милановић, *О ѡрвобїином ѡроїраму зидної сликарствїва*, 173–174, сл. 9.

177 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке њаїријаршије*, 172; Б. Живковић, *Грачаница. Цртїежи фресака*, XII (без пагинације); Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд, 1999, 247, 250.

178 С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке њаїријаршије*, 182; С. Пејић, *Црква Свѣтої Николе у Никољцу* (у штампи).

179 О иконографским обележїима светог Јефросина в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 33, 60, 81, 83, 91, 207.

180 Покривало на глави светог Јефросина у Морачи, слично капуљачама на портретима светих монаха песника, као и одсуство Јефросиновог атрибута – гране с плодовима, која се нашла у рукама светог Јефрема Сирина насликаног у непосредној близини светог Јефросина, по мишљењу Весне Милановић, упућује на неслагање и неупућеност сликара, али и на могућност првобитног присуства ликова светих монаха на јужном зиду морачке припрате (В. Милановић, *О ѡрвобїином ѡроїраму зидної сликарствїва*, 174, сл. 9).

181 У припрати манастира Морача свети Јефросин је представљен само са затвореним свитком у рукама. Приказ свитка у његовим рукама и необичајен изглед покривала на глави, Весна Милановић

Светог Димитрија *свѣти Јефросин* насликан како у једној руци држи три рајске јабуке док је длан друге руке окренут у молитви ка посматрачу, што је сасвим неуобичајен и, колико је нама познато, иконографски јединствен приказ овог светог. У средњовековним сликаним програмима *свѣти Јефросин* представљан је у пуној фигури, углавном у доњој зони зидова наоса или припрата (паклис Светог Јевтимија у солунској базилици Светог Димитрија, Добрун, Свети Георгије у Асари, манастир Варлаам на Метеорима, манастир Морача, католикон манастира Галатаки на Евбеји, католикон Дохијара, итд.), али и у прозору (Дечани, Раваница), те као попрсна представа у лунети портала (Жича) или допојасна фигура у вишим зонама зидова и стубова (Миројски манастир у Пскову, спрат над припратом Свете Софије у Охриду, Матеич, новгородски храмови Успење Богородице на Волотовом пољу и Свети Теодор Стратилат, итд.).

Приликом навођења сачуваних представа *Алексија Божјеј човека*, *Јована Каливиѣа* и *Јефросина Повара* на претходним страницама овог рада могло се запазити понављање назива храмова у чијим је сликаним програмима забележено њихово присуство. Другим речима, у највећем броју наведених храмова уочава се или истовремено укључивање представа све тројице светитеља или присуство двојице од наведених. Изузимајући мали број примера, ови свети били су повезивани са ликовима појединих других светих монаха¹⁸² или су пак њихови прикази довођени у узајамну везу, што је било знатно чешће и распрострањеније решење. Програмско повезивање представа *Алексија Божјеј човека*, *Јована Каливиѣа* и *Јефросина Повара* унутар сликаних програма може се објаснити заједничким биографским елементима. Наиме, и *Алексије Божји човек* и *Јован Каливиѣ* потицали су из имућних породица, први је био син римског великодостојника, а други цариградског угледника. Обојица су се веома рано, још у детињству, определила да служе Богу. И један и други су тајно напустили родитељски дом, посветили живот Богу и боравили неколико година далеко од куће: *Алексије* у припрати Богородичине цркве у Едеси, а *Јован* у манастиру Неусипајушчих у Витинији. Као и потоњи свети, *Јефросин* је, такође, боравио у једном манастиру и проводио дане у непрекидним молитвама, посту и подвизима угодним Богу, али и у приправљању хране за братију. И *Алексије* и *Јован* су се после извесног времена вратили у родни град, Рим и Цариград, и то у подераној одећи коју су на путовању заменили с просјацима, а за своја нова места боравка прихватили слично окружење. Ново обитавалиште они су пронашли у колибама поред породичне куће у којој су живели веома скромно. Њихови очеви у њима су видели просјаке, па су обојица у близини дома својих родитеља неколико година водили усамљенички живот с обзиром на то да их

приписује непућености сликара (В. Милановић, *О њрвобийном ѣројраму зидној сликарсѣва*, 174, сл. 9).

182 Свети *Алексије Божји човек* приказан је тако наспрам Павла Тивејског у Руденици, свети *Јован Каливит* насликан је поред Акакија Синајског у Старом Нагоричину и Хиландару, а наспрам светог *Јована Колова* у трпезарији Велике Лавре, док је свети *Јефросин*, на пример, постављен насупрот светог *Никона* у Миројском манастиру у Пскову и светог *Мојсија Мурина* у храму Преображења Спаситељевог на Коваљевом пољу, итд.

укућани, који су годинама трагали за њима, нису препознали. Храну коју су добијали од очева делили су сиромасима, а време проведено у колиби посвећивали су непрекидним молитвама и строгом посту, уз тек нешто хлеба и воде. Свети Алексије је, као и свети Јован и свети Јефросин, постао предмет подсмеха околине. И док је потоњег манастирско братство презирало и често вређало, Алексије и Јован трпели су увреде и понижења слугу, а од својих мајки гађење и поругу. Све то поменути светитељи стоички су подносили, молећи се за оне који су их вређали и чинили им неправду. Подвизавали су се ревносно у свакој врлини, нарочито у врлини трпљења – стрпљивом и мирном подношењу увреда и понижења Христа ради, вршили су подвиге угодне Богу и својим понашањем и начином живљења подражавали су Христа. Зато су ова тројица светих били удостојени милости Божје и награђени боравком у рајском насељу. Насупрот томе, родитељи, слуге, манастирска братија нису препознали у лику просјака и убогог куvara угоднике и људе Божје. До те спознаје дошли су тек након извесних догађаја, тачније необичних виђења. У случају Алексија и Јефросина, она су се збила у светилиштима у којима су они боравили. И као што је, најпре, свештенику из храма у Едеси било откривено у виђењу да је просјак који је обитавао покрај врата приправе цркве, у ствари, човек Божји, а потом и становницима Рима који су за време литургије чули глас у цркви са заповешћу да човека Божјег потраже у кући Алексијевих родитеља, тако се и јереју из манастира у којем је Јефросин боравио у сновиђењу приказало да је човек који чини дела угодна Господу нико други до презрени кувар. Затим, као што се јереју из палестинског манастира убоги кувар, Јефросин, указао као угодник Божји и чувар плодова у рајском насељу, тј. као пример трпљења и послушања, узор који треба следити, тако су и родитељима Јована Каливита и Алексија идентитети сиромаша и просјака, тачније њихових синова и угодника Божјих били откривени преко јеванђеља и исписаног свитка. Најзад, као што је Јефросин поклатио јереју из манастира рајске јабуке које су многе људе исцелиле од физичких болести, а манастирску братију охрабриле у подвизавању и богоугодним делима, тако су Јован Каливит и Алексије мајци и оцу даровали, то јест на „поклон“ оставили јеванђеље, односно исписани свитак који су њиховим родитељима открили нестале синове и указали им на исправан пут ка будућем животу.¹⁸³

Будући да се највише заједничких биографских елемената може запазити у житијима *Алексија Божјеј човека* и *Јована Каливита*, не изненађује што су најчешће у узајамну везу довођени њихови прикази у сликаним програмима цркава. Та веза је, судећи према постојећој ликовној грађи, потврђена постављањем њихових представа једне поред друге, једне наспрам друге или једне у близини друге. Решење у оквиру којег је *свешти Алексије* смештен непосредно до *свешти Јована Каливита* налазимо у зидном сликарству неколи-

183 Разлика је у томе што је идентитет светог Алексија откривен после његове смрти на основу текста на свитку, док су за идентитет Јованов родитељи сазнали непосредно пред његову смрт, и то посредством јеванђеља.

ко храма: у Светом Николи у Какопетрији на Кипру¹⁸⁴(сл. 1), Мирожском манастиру у Пскову,¹⁸⁵ Милешеви¹⁸⁶(сл. 6), Светом Јовану у Великој Хочи¹⁸⁷ и Светом Николи у Витси.¹⁸⁸ У оквиру низа појединачно представљених монашких фигура, *свѣиѣи Алексије* и *свѣиѣи Јован Каливиѣи* приказани су један у близини другог у наосу Тимотесубани, припратама Богородичине цркве у Студеници (сл. 7) и Дохијара, као и у наосу Велике лавре. Осим у потоњем примеру, између портрета *свѣиѣи Алексија* и *свѣиѣи Јована* смештена је по једна фигура светог монаха, и то светог Симеона Јуродивог у поменутом грузијском манастиру, светог Георгија Новог у студеничком католикону и светог Пајсија Великог у светогорском храму.¹⁸⁹ На основу сачуваних примера, може се запазити да је најраспрострањеније решење било оно у којем су *свѣиѣи Алексије* и *свѣиѣи Јован Каливиѣи* постављени као пандани. Једна наспрам друге, њихове представе налазе се у припрати Старог манастира код Врондаме у Лаконији на Пелопонезу¹⁹⁰ (сл. 2), као и на јужној и северној страни пролаза у наос Богородице Мавриотисе код Костура,¹⁹¹ а из 13. столећа потичу и њихове представе из наоса Благовештенске цркве манастира Градац. У овој српској цркви *свѣиѣи Јован Каливиѣи* и *свѣиѣи Алексије Божји човек* приказани су на чеоним странама југозападнoг и северозападнoг пиластра.¹⁹² Један наспрам другог, представљени су на довратницима северног портала цркве Часног крста „ту Агиасмати“ у Платанистаси на Кипру,¹⁹³ као и на потрбушју лука источне аркаде у јужном броду католикoна манастира Светог Неофита код Пафоса на истом острву.¹⁹⁴ Као пандани ови свети постављени су и у прозору припрате Светог Николе „Анапавсас“ на Метеорима, и то тако што је *свѣиѣи Алексије* смештен на источну, а *свѣиѣи Јован* на западну страну.¹⁹⁵ Један наспрам другог, *свѣиѣи Алексије* и *свѣиѣи Јован Каливиѣи* приказани су на северној и јужној страни лучног пролаза који води из спољашње припрате у нартекс цркве Светог Николе у мана-

184 A. Stylianou et J. A. Stylianou, *The painted churches*, 59; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 290, fig. 1.

185 В. Д. Сарабьянов, *Сѣасо-Преображенский собор*, 239, 250, 308, илл. 223–224.

186 С. Радојчић, *нав. дело*, 30, 31; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines dans le décor du narthex de Mileševa*, 53, 56, 58, 60, 62; Б. Живковић, *Милешева. Црѣјежи фресака*, Београд, 1992, 38–39.

187 С. Петковић, *Зидно сликарствo на њодручју Пећке ѣаѣријаршије*, 186–187.

188 А. Г. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα*, 52–53, 166, 167, πίν. 92β.

189 За поменуте примере в. G. Millet, *Monuments de l'Аthos*, pl. 241,2; С. Петковић, *Зидно сликарствo на њодручју Пећке ѣаѣријаршије*, 123, 168; Е. Л. Привалова, *нав. дело*, 97, 102, т. XLIV; Р. Николић, *Конзерваторски зайис*, 79; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 299, fig. 110a; N. Tountós et G. Φουστέρης, *Εύρετήριο των Μνημειακής Ζωγραφικής*, 69, 71, 344, 347.

190 N. В. Драндákης, *Το Παλιομονάστηρο του Βροντάδα*, 175, 188–189, πίν. 84 α–β.

191 S. Pelekanidis et M. Chatzidakis, *Kastoria*, Athens, 1985, 68; S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 278.

192 Д. Павловић, *Зидно сликарствo Благовештенске цркве манастира Градца* (магистарски рад), Београд, 2010, 83–86; *исѣа*, *Зидно сликарствo гпадачкој кайоликoна*, 103–105.

193 A. Stylianou et J. A. Stylianou, *The painted churches*, 206, 216, fig. 120.

194 *Isto*, 379.

195 D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora*, 124–125, 132, 316, 317; A. Bekiaris, *нав. дело*, fig. 83, 84–85.

стиру Филантропинон на острву на јањинском језеру (сл. 4).¹⁹⁶ Представа *свeй̄о̄и Алексија*, пандан слици *Јована Каливитӣа*, налази се и у трпезарији манастира Хиландара.¹⁹⁷ На крају, вредан пажње је и пример из Старог Нагоричина. У овој Милутиновој задужбини, иако нису представљени један наспрам другог, њихове представе повезане су по дијагонали, тако што је *свeй̄ӣи Јован Каливитӣ* приказан у западном делу јужног, а *свeй̄ӣи Алексије* у источном делу северног зида ђаконикона.¹⁹⁸

И представе *свeй̄о̄и Алексија Божје̄и човека* и *свeй̄о̄и Јефросина* у зидном сликарству приказиване су једна у близини друге, наспрамно, као и у непосредном суседству. Када је реч о потоњем решењу, *свeй̄ӣи Алексије Божји човек* и *свeй̄ӣи Јефросин* сликани су један поред другог на јужном зиду припрате католикона манастира Галатаки на Евбеји,¹⁹⁹ на северном зиду трпезарије Велике Лавре,²⁰⁰ као и на јужном зиду припрате католикона и трпезарије Дохијара.²⁰¹ Пошто се у оштењеној фигури на источном зиду катихумене у Грачаници, јужно од бифоре, може препознати *Алексије Божји човек*, као што је у литератури, уз извесну оgradu, претпостављено,²⁰² овај римски аскета смештен је и у грачаничком храму поред *свeй̄о̄и Јефросина*, који је насликан на истом зиду, северно од бифоре. Двојицу светитеља, постављене један наспрам другог, налазимо на јужном зиду трпезарије манастира Есфигмена, будући да су добили место у западном прозору поменутог зида,²⁰³ као и у припрати католикона манастира Дионисијата, где је као пандан *свeй̄о̄м Алексију* на јужном зиду, *свeй̄ӣи Јефросин* насликан на северном зиду.²⁰⁴ Најзад, представе *свeй̄о̄и Алексија Божје̄и човека* и *Свeй̄о̄и Јефросина* смештене једна у близини друге, примера ради, срећемо на западном зиду припрате у Богородичином храму у Капетаниани у области Ираклион на Криту,²⁰⁵ северном делу наоса цркве Богородице Живоносног источника у Приносу у области Ретимно на истом острву,²⁰⁶ на северном зиду припрате католикона манастира Дилиу на острву на јањинском језеру²⁰⁷ (сл. 5), као и на јужном зиду трпезарије манастира Хиландара, где су између *свeй̄о̄и Алексија Божје̄и*

196 *Monasteres de l'île de Ioannina*, 137 (fig. 216–217), 214, 217.

197 N. Τουτόс et Г. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 194–195.

198 Уп. Б. Тодић, *Сѣпаро Наіоричино*, Београд, 1993, 75, 118, 135, сл. 103; *истӣи, Ср̄пско сликарст̄иво*, 322.

199 T. Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée*, 42–43, 47, 133, 134, pl. 78b.

200 N. Τουτόс et Г. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 87, 93.

201 *Ист̄иво*, 344, 347, 354, 356.

202 S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 207, 258.

203 N. Τουτόс et Г. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 420–421.

204 *Ист̄иво*, 242, 244.

205 I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings*, 159; *истӣи, Byzantine wall paintings of Crete, vol. 2*, 250, 251, 322, 323, fig. 439, 444.

206 K. Gallas, K. Wessel et M. Borboudakis, *op. cit.*, 295, fig. 254 (на фотографији је приказан свети Алексије, али је грешком означен као свети Јефросин); I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete, vol. 2*, 249–251, 322, 323, fig. 390–393.

207 *Monasteres de l'île de Ioannina*, 266–267 (fig. 444, 447), 271, 273.

човека, датог у пуној фигури у првој зони живописа и *свeй̑о̑ї Јефросина* допојасно приказаног, насликани свети Зосима и Марија Египатска.²⁰⁸

Судећи по сачуваној ликовној грађи, *свeй̑и Јован Каливиѝ* и *свeй̑и Јефросин Повар* у зидном сликарству смештани су или један до другог, као испод бифоре на јужном зиду спрата над припратом Свете Софије у Охриду²⁰⁹ или су пак представљани као пандани. И док су, тако, у Дечанима и Раваници *свeй̑и Јован Каливиѝ* и *свeй̑и Јефросин* постављени један наспрам другог у отворима прозора, и то: у другом источном прозору северног параклиса у Дечанима²¹⁰ и у прозору на јужном зиду западног простора наоса Раванице,²¹¹ у цркви Успења Богородице у Калабаки као пандани приказани су на јужној и северној страни пролаза из припрате у јужни бочни брод ове базилике,²¹² а сличну позицију – *свeй̑и Јефросин* на јужном а *свeй̑и Јован Каливиѝ* на северном зиду, добили су и у трпезарији манастира Дохијара.²¹³ Надаље, приказивањем *свeй̑о̑ї Јефросина* у лунети северних врата, а *свeй̑о̑ї Јована Каливиѝа* у лунети над западним улазом у јужном параклису Жиче,²¹⁴ затим *свeй̑о̑ї Јефросина* и *свeй̑о̑ї Јована* на северној страни северног пиластра и јужној страни јужног пиластра крајњег западног травеја у Светом Николи у Псачи,²¹⁵ као и *свeй̑о̑ї Јефросина* у средњој ниши северног зида, а *свeй̑о̑ї Јована* у средњој ниши јужног зида у спољашњој припрати Грачанице,²¹⁶ повезаност ових светитеља истакнута је нарочитим распоредом њихових представа у простору поменутих српских храмова.

Постојање заједничких биографских елемената и сличних подвига описаних у житијима разлог је због чега су, како је показано, не само представе *свeй̑о̑ї Алексија Божјеї човека*, *свeй̑о̑ї Јована Каливиѝа* и *свeй̑о̑ї Јефросина Повара* упариване у иконографским програмима, у којима су двојица од тројице наведених светих насликани, већ су и прикази све тројице светитеља веома често довођени у узајамну везу у храмовима, у којима су ликови светог Алексија, светог Јована и светог Јефросина били укључени истовремено. Та веза је јасно испољена смештањем приказа *свeй̑о̑ї Јована Каливиѝа*, *свeй̑о̑ї Алексија Божјеї човека* и *свeй̑о̑ї Јефросина Повара* у непосредну близину. Такво решење примењено је у Светом Георгију у Асари у области Ласити на Криту, као и у манастиру Варлаам на Метеорима. У доњој зони

208 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 113/3; N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 194–195.

209 Ц. Грозданов, *нав. дело*, црт. 15 (без идентификације ових светитеља); В. Милановић, *Свeй̑ачки лик у конѝексѝу*, 473, нап. 54.

210 М. Марковић, Појединачне фигуре светитеља, 252; Б. Тодић и М. Чанак-Медић, *нав. дело*, 427.

211 Б. Живковић, *Раваница. Црѝежи фресака*, Београд, 1990, 33, 50; Т. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo*, 183, i katalog (19); В. Милановић, *Свeй̑ачки лик у конѝексѝу*, 473, нап. 54.

212 Према сопственим белешкама.

213 N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 354, 356.

214 М. Чанак-Медић, Д. Поповић и Д. Војводић, *Манасѝир Жича* (у штампи).

215 И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарсѝтво срѝске власѝеле*, 174; В. Милановић, *Свeй̑ачки лик у конѝексѝу*, 463 (нап. 15), 473 (нап. 54).

216 С. Петковић, *Зидно сликарсѝтво на ѝодручју Пећке ѝаѝријаршије*, 172; Б. Живковић, *Грачаница. Црѝежи фресака*, XII (без пагинације); Б. Тодић, *Грачаница. Сликарсѝтво*, Београд, 1999, 247–250.

јужног зида наоса поменутог критског храма, унутар низа монашких фигура, ова тројица светих подвижника представљени су један поред другог (сл. 3), а у припрати метеорског манастира они су распоређени у првој зони југозападног ступца, и то тако што је *свeтiи Јован Каливиџ* приказан на источној, *свeтiи Алексије* на јужној, а *свeтiи Јефросин* на западној страни.²¹⁷

Повезивање *Алексија Божјеј човека*, *Јована Каливиџа* и *Јефросина Повара* у простору храмова остварено је кроз још неколико специфичних решења. Наиме, неколико сачуваних примера сведочи о обичају приказивања двојице од тројице поменутих светих, једног поред или наспрам другог, док је трећи свети аскет постављен у непосредној близини једног од њих двојице, или је пак насликан на наспрамној зидној површини. Тако су, на пример, фигуре све тројице светих смештене на западни део јужног зида припрате манастира Дохијара, где су њихове представе распоређене тако да су *свeтiи Јефросин* и *свeтiи Алексије* насликани један уз другог, док је између потоњег и *свeтiој Јована Каливиџа* приказан Пајсије Велики.²¹⁸ Сва тројица монаха, у виду попрсних представа у медаљонима, добили су место изнад зоне стојећих фигура на западном зиду наоса у Светом Николи у Витси, а међусобно су размештени тако што су *свeтiи Алексије Божји човек* и *свeтiи Јован Каливиџ* приказани један до другог на северном делу западног зида, док је *свeтiи Јефросин* представљен на јужном делу истог зида.²¹⁹ Испод бифоре на јужном зиду спрата над припратом Свете Софије у Охриду, допојасни ликови *свeтiој Јована Каливиџа* и *свeтiој Јефросина* приказани су један до другог и смештени на супрот светих подвижника датих у пуној фигури на северном зиду, међу којима је *свeтiи Алексије Божји човек* насликан као пандан *свeтiом Јефросину*.²²⁰ Слично решење опажа се у трпезарији Хиландара. *Свeтiи Алексије Божји човек*, приказан је у пуној фигури у првој зони живописа у западном делу јужног зида и постављен наспрам *свeтiој Јована Каливиџа*, који је добио место на северном зиду, а у непосредној близини допојасно представљеног *свeтiој Јефросина*.²²¹ Надаље, на јужном зиду припрате католитона манастира Галатаки на Евбеји, на северном зиду трпезарије Велике Лавре и на јужном зиду трпезарије Дохијара, *свeтiи Алексије Божји човек*, насликан је непосредно до *свeтiој Јефросина*, док је *свeтiи Јован Каливиџ* у овим споменицима приказан на наспрамним зидовима.²²² Повезаност ове

217 S. Choulia et J. Albani, *Meteora*, 74–75.

218 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 241, 2 ; N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 344, 347.

219 А. Г. Тоурта, *Οι ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴ Βίτσα*, 52–53, πίν. 92α–β.

220 Ц. Грозданов, *нав. дело*, црт. 14 и 15 (без идентификације ових светеља). О идентификацији светог Јефросина в. И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власијеле*, 237 (нап. 11), о светом Алексију в. S. Tomeković, *Les saints ermites et moines*, 264, а о светом Јовану Каливиту и навођењу охридског решења као примера довођења у програмску везу овог светог са светим Јефросином в. В. Милановић, *Свeтiачки лик у конiцкiју*, 473 (нап. 54).

221 G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 113/ 3; N. Τουτός et Г. Φουστέρης, *Εὑρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς*, 194–195.

222 О поменутих примерима в. G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 146–147/1, 2; T. Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée*, 42–43, 47, 133, 134, pl. 78b, 81b. У трпезарији Велике Лавре свети Јован Каливит приказан је на наспрамном, јужном зиду, али је он заправо представљен као

тројице светих просторним размештајем њихових представа опажа се и у цркви Успења Богородице у Калабаки. Стојећа фигура *свeтiоi Јефросина* на јужној страни пролаза из припрате у јужни бочни брод позиционирана је наспрам *свeтiоi Јована Каливиџа*, али је истовремено постављена као пандан лику *свeтiоi Алексија Божјеi човека*, смештеног на северној страни пролаза из припрате у северни бочни брод овог храма.²²³ Недалеко од ове цркве, у храму Светог Николе „Анапавсас“, *свeтiи Јован Каливиџ* и *свeтiи Алексије Божји човек*, приказани су као парњаџи у прозору јужног зида нартекса, док је *свeтiи Јефросин* насликан наспрам њих, тачније на западној страни североисточног пиластра.²²⁴

Наведени примери указују на велики број сачуваних представа *свeтiоi Алексија Божјеi човека*, *свeтiоi Јована Каливиџа* и *свeтiоi Јефросина Повара* у византијском и поствизантијском зидном сликарству, на обичај њиховог међусобног повезивања, као и на њихове иконографске одлике. Ови светитељи не припадају реду најистакнутијих и најуваженијих византијских подвижника, па стога нису ни редовно приказивани на зидовима средњовековних храмова. Ипак, према данас расположивој грађи, може се закључити да су они често сликани унутар мање или веће монашке групе. Ликови *свeтiоi Алексија Божјеi човека*, *свeтiоi Јована Каливиџа* и *свeтiоi Јефросина* у виду стојећих, попрсних или допојасних представа били су најчешће део тематског програма прве зоне живописа наоса и припрате у средњовековним храмовима, али су смештани и на мање уочљива места, у више зоне живописа. Поменути светитељи обично су приказивани према уобичајеном иконографском обрасцу, са личним атрибутима који проистичу из њихових хагиографија: *свeтiи Јован Каливиџ* и *свeтiи Јефросин*, скоро редовно, с књигом, односно граном са плодовима јабуке, а *свeтiи Алексије*, понекад, са свитком у рукама. О популарности ових светих у монументалном сликарству сведочи велики број њихових представа у споменицима широког географског распона. Ипак, уочљива је несразмера између знатног броја њихових сачуваних портрета у средњовековном живопису и веома ретког посвећивања храмова овим светим.²²⁵ Изузимајући мали број примера, уочава се тежња

пандан светом Јовану Колову, смештеном поред светог Алексија на северном зиду; уп. N. Τουτόс et Γ. Φουστέρης, *Εἰρητήριον τῆς Μυμειακῆς Ζωογραφικῆς*, 87, 93.

223 Према сопственим белешкама.

224 Up. D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora*, 112, 124–125, 132, 314, 316, 317; A. Bekiaris, *nav. delo*, fig. 83, 84–85.

225 У изворима је забележено постојање једне цркве у Цариграду посвећене Јовану Каливиту (R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, t. 3, Les églises et les monastères*, Paris, 1953, 279–280; Архиепископ Сергей, *нав. дело*, 26). Култ Јована Каливита био је нарочито развијен на Евбеји, у месту Псахна, где се налази црква њему посвећена. Првобитна црква, подигнута 1245. године, није сачувана јер је на њеном месту подигнута нова, која и данас постоји, а фреске из 13. века сачуване су једино у апсидама проскомидије и ђаконикона. Опширније о овој цркви в. M. Emmanuel, „Die fresken der kirche des Hosios Ioannes Kalybites auf Euböia“, *Byzantinoslavica* 52, 1991, 136–144. Мошти Јована Каливита у Цариграду помиње Антоније, архиепископ Новгорода: „Святый Иоан Кушник лежит у врат двора своего; и крест на его железне пососе“; А. М. Лидов (ур.), „Антоний Новгородский. Описание святыхъ Константинополя“, у: *Реликви в Византии и Древней Руси. Письменные источники*, ур. А. М. Лидов, Москва, 2006, 194. В. и G. P. Majeska, *Russian travelers to Constantinople in the fourteenth and fifteenth centuries*, Washington, 1984, 153–154. У селу Миличи

творца иконографских програма да се прикази *свѣтої Алексија, свѣтої Јована Каливѣиѣ* и *свѣтої Јефросина* доведу у међусобну везу у сликаним програмима српских и византијских храмова. Њихово програмско повезивање, тј. веома распрострањен обичај њиховог заједничког сликања објашњен је сличним биографским елементима. Почев од решења оствареног у наосу Светог Николе у Какопетрији на Кипру из 11. столећа, које показује светог Алексија у друштву светог Јована Каливита, па до поствизантијског раздобља, обичај повезивања представа ових светих у живопису православних цркава био је веома раширен. Судајући по сачуваним примерима у Србији, у припрати манастира Милешеве, у појасу с допојасним фигурама, сачуван је први познати пример упаривања ове двојице светих у задужбинама српских ктитора. Присуство *свѣтої Алексија Божјеј човека* и *свѣтої Јована Каливѣиѣ* у сликаним програмима српских храмова од 14. века било је учесталије, а често су сликани и у познијем српском сликарству. Представе поменуте двојице светих неретко су биле праћене приказима *свѣтої Јефросина Повара*, а тројица светитеља су, како показује сачувана ликовна грађа, сликани један наспрам другог, један уз другог или у непосредној близини. Обичај програмског повезивања ове тројице светих у зидном сликарству био је веома распрострањен и потврђен неколиким решењима, па се може претпоставити да су у појединим храмовима са оштећеним живописом, у којима су сачуване само представе двојице од тројице ових светих, првобитно постојали и прикази трећег светитеља.²²⁶ Ово истраживање показало је да је приликом проучавања представа светитеља – нарочито оних који нису неизоставно добијали место у програмима источнохришћанских храмова, а који су имали препознатљив изглед и који су сликани са личним атрибутима – потребно размотрити нарочите разлоге за њихово приказивање и међусобно повезивање, а који су, како показују примери *свѣтої Алексија Божјеј човека, свѣтої Јована Каливѣиѣ* и *свѣтої Јефросина Повара*, могли бити подстакнути сличним биографским елементима и особеним догађајима описаним у њиховим житијима.

код Студенице налази се црква посвећена светом Алексију Божјем човеку, подигнута и живописана према натпису 1636/37. године, а у којој се, према тврдњи Сретена Петковића, налазе оштећене сцене из живота овог светог (С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке папирјарије*, 78).

226 Имајући у виду представе светог Јована Каливита и светог Јефросина из западног травеја Богородичине цркве у Студеници, које су, по свој прилици, чиниле део првобитног тематског програма ове цркве, као и фигуре светог Алексија Божјег човека и светог Јована Каливита из наоса Благовештенске цркве у Градцу, те специфичан однос иконографског програма млађег споменика према старијем узору, можемо претпоставити, да стојећа фигура, данас оштећеног лица, одевена у хаљину до колена и са аналавом, насликана на северном зиду западног травеја студеничке цркве и постављена наспрам светог Јефросина, представља светог Алексија Божјег човека, као и да је у наосу градачке цркве, међу фигурама монаха, некада био приказан свети Јефросин Повар.

ЛИТЕРАТУРА

- Amiaud, Arthur. *La legende syriaque de Saint Alexis, l'Homme de Dieu*, Paris, 1889.
- Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, т. 2, Москва, 1997.
- Бабић, Гордана, Кораћ, Војислав и Ђирковић, Сима. *Свијуденица*, Југословенска ревија, Београд, 1986.
- Бакалова, Елка. *Свиенойсиѿе на църкваѿа ѿри село Беренде*, Български художник, София, 1976.
- Bekiaris, Antonis. *Theophanis the Cretan to the Holy Monastery of St. Nicholas Anapausas Meteora*, Stamoulis Publications, Athens, 2010.
- Bibliotheca hagiographica graeca*, F. Halkin (ed), Bruxelles, 1975.
- Brodbeck, Sulamith. *Les saints de la cathédrale de Monreale en Sicile. Iconographie, hagiographie et pouvoir royal à la fin du XIe siècle*, École française de Rome, Rome, 2010.
- Βασιλάκη-Καρακατζάνη, Αγάπη. *Οι τοιχογραφίες της Όμορφης Εκκλησίας στην Αθήνα*, Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1971 [Vasilakē-Karakatzanē Agape, *Hoi toichographies tēs Omorphēs Ekklēsiās stēn Athēna*, Christianikē Archaialogikē Hetaireia, Athēna 1971].
- Вздорнов, И. Герольд. *Волотово. Фрески церкви Успения на Волотовом поле близ Новгорода*, Искусство, Москва, 1989.
- Вздорнов, И. Герольд. *Фрески Феофана Грека в церкви Спаса Преображения в Новгороде*, Искусство, Москва, 1976.
- Gaiffier de Baudouin. „Intactam sponsam relinquens. A propos de la vie de S. Alexis“, *Analecta Bollandiana* 65, Bruxelles, 1947, 157–196.
- Gallas, Klaus, Wessel, Klaus et Borboudakis, Manolis. *Byzantinisches Kreta*, Hirmer Verlag, München, 1983.
- Garidis, M. Milto. *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450–1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Editions C. Spanos, Athènes, 1989.
- Плигоријевић-Максимовић, Мирјана. „Сликаство XIV века у манастиру Трескавцу“, *Зборник радова Византjолошкој инстjитиуиѿа* 42, 2005, 77–121.
- Grabar, Andre. *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris, 1928.
- Греков, П. Александр. *Фрески церкви Спаса Преображения на Ковалево*, Искусство, Москва, 1987.
- Грозданов, Цветан. *Охридско зидно сликарство XIV века*, Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд, 1980.
- Delehayе, Hippolyte. *Sinaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles, 1902.
- Димитрова, Елизабета. *Манасѿир Маѿејче*, Центар за културно и духовно наследство Каламус, Скопје, 2002.
- Дмитриева, О. Светлана. *Фрески храма Спаса Преображения на Ковалёво в Новгороде, 1380 года*, Галарт, Москва, 2011.
- Drăguț, Vasile. *Humor*, Éditions Meridiane, Bucarest, 1973.

- Δρανδάκης, Β. Νικολάου. *Βυζαντινές τοιχογραφίες της Μέσα Μάνης*, Αθήναι, 1964 [Drandakēs, Β. Nikolaou. *Vyzantines toichographies tēs Mesa Manēs*, Athēnai, 1964].
- Δρανδάκης, Β. Νικολάου. „Οί τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸν Ἁγίου Νικόλαο Μονεμβασίας“, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* 9 (1977–1979) 35–61 [Drandakēs, Β. Nikolaou. „Hoi toichographies tou Hagiou Nikolaou ston Hagiou Nikolao Monemvasias“, *Deltion tes Christianikes Archaiologikes Etaireias* 9 (1977–1979) 35–61].
- Drandakis, Β. Nikolaos. „Les peintures murales des Saints-Théodores à Kaphiona (Magne du Péloponnèse)“, *Cahiers Archéologiques* 32, 1984, 163–175.
- Δρανδάκης, Β. Νικολάου. „Τὸ Παλιομονάστηρο τοῦ Βρονταμά“, *Ἀρχαιολογικόν Δελτίον* 43, 1988, 159–194 [Drandakēs Β. Nikolaou. „To Paliomonastēro tou Vrontama“, *Archaiologikon Deltion* 43, 1988, 159–194].
- Ђорђевић, М. Иван. *Зидно сликарство српске власнеле у доба Немањина*, Филозофски факултет, Београд, 1994.
- Ђурић, Ј. Војислав, Ђирковић, Сима и Кораћ, Војислав. *Пећка иајирјаришија*, Југословенска ревија, Београд, 1990.
- Ђурић, Срђан. *Љубосиња. Црква Усиња Бојородичиној, Просвета*, Београд, 1985.
- Hadermann-Misguich, Lydie. *Kurbinovo. Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, I-II, Éditions de Byzantion, Bruxelles, 1975.
- Евсеева, М. Лилия. *Афонская книга образцов XV в.*, Индрик, Москва, 1998.
- Emmanuel, Melita. „Die fresken der kirche des Hosios Ioannes Kalybites auf Euboiā“, *Byzantinoslavica* 52, 1991, 136–144.
- Estevès Pereira, Francisco Maria. „Légendes grecques de l'Homme de Dieu Saint Alexis“, *Analecta Bollandiana* 19, Bruxelles 1900, 241–253.
- Живковић, Бранислав. *Појаново. Црпежи фресака*, Републички завод за заштити-ту споменика културе, Београд, 1986.
- Живковић, Бранислав. *Раваница. Црпежи фресака*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1990.
- Живковић, Бранислав. *Милешева. Црпежи фресака*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1992.
- Живковић, Милош. „Из иконографског програма Богородичине цркве у Студеници (1568): појединачне светитељске представе у северном вестибилу“, у: *Ниш и Византија* 12, Ниш, 2014, 409–431.
- Ivanov, A. Sergey. *Holy Fools in Byzantium and Beyond*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Il Menologio di Basilio II*, Bibliothecae Vaticanae, Turin, 1907.
- Janin, Raymond. *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, t.3, Les églises et les monastères*, Institut Français d'Études Byzantines, Paris, 1953.
- Јеромонах Хризостом Столић Хиландарац, *Православни свејачник*, т. 1, Просвета, Београд, 1988.
- Jolivet-Lévy, Catherine. *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Éditions du centre national de la recherche scientifique, Paris, 1991.

- Kaftal, George. *Iconography of the Saints in central and south Italian schools of painting*, Sansoni, Florence, 1965.
- Kanari, Triantaphyllia. *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée, 1586. Le narthex et la chapelle de Saint Jean le Précurseur*, Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Athènes, 2003.
- Кашанин, Милан. „Манастир Добрун“, *Сѣаринар* (т. с.) 4, (1926–1927) 1928, 67–80.
- Кесић-Ристић Сања и Војводић, Драган. „Менолог“, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и сѣудије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1995.
- Кисас, Сотирис. *Оморфоклисија. Зидне слике цркве Свеиої Ђорђа код Касио-рије*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд, 2008.
- Кнежевић, Бранка. „Црква у селу Рамаћи“, *Зборник Маџице српске за ликовне уметности* 4, 1968, 121–171.
- Кнежевић, Бранка. „Сликарство манастира Крепичевца“, у: *На ѿрајовима Војислава Ј. Ђурића*, ур. Д. Медаковић и Ц. Грозданов, Српска академија наука и уметности, Београд, 2011, 291–310.
- Lazarev, Viktor. *Old Russian murals and mosaics*, Phaidon press, London, 1966.
- Lexikon der Christlichen Iconographie, vol. 5, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1973.
- Lidov, Alexei. *The mural paintings of Akhtala*, Nauka Publishers. Central Department of Oriental Literature, Moscow, 1991.
- Лидов, М. Алексей (ур.), „Антоний Новгородский. Описание святыхъ Константинополя“, у: *Реликви в Византии и Древней Руси. Письменные источники*, ур. А. М. Лидов, Прогресс–Традиция, Москва, 2006.
- Лифшиц, И. Лев. *Монументальная живопись Новгорода XIV–XV веков*, Искусство, Москва, 1987.
- Majeska, P. George. *Russian travelers to Constantinople in the fourteenth and fifteenth centuries*, Dumbarton Oaks, Washington, 1984.
- Марковић, Миодраг. „Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима“, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и сѣудије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1995, 243–264.
- Марковић, Миодраг. „Првобитни живопис главне манастирске цркве“, у: *Манастир Хиландар*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1998, 221–242.
- Марковић, Миодраг. „Илустрације патеричких прича у припрати хиландарског католикона“, у: *Осам векова Хиландара. Историја, духовни животи, књижевности, уметности и архивекија*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2000, 505–537.
- Медић, Милорад. *Сѣари сликарски ѿриручници*, књ. 2, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002.
- Медић, Милорад. *Сѣари сликарски ѿриручници*, књ. 3, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2005.
- Мијовић, Павле. *Менолої*, Археолошки институт, Београд, 1973.
- Millet, Gabriel. *Monuments de l'Athos, vol. 1, Les peintures*, Librairie Ernest Leroux, Paris, 1927.

- Милановић, Весна. „О првобитном програму зидног сликарства у припрати Богородичине цркве у Морачи“, у: *Манасѝир Морача*, Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт, Београд, 2006, 141–182.
- Милановић, Весна. „Светачки лик у контексту: један нерасветљени пример из ексонартекса цркве у манастиру Трескавац“, у: *Визанѝијски свеѝи на Балкану*, т. 2, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић и Р. Радић, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд, 2012, 459–479.
- Милисављевић, Драгана. *Враћевишница. Црѝежи фресака*, Галерија Матице српске, Нови Сад, 1990.
- Миљковић-Пепек, Петар. *Делоѝо на зоѝрафиѝе Михаило и Еуѝихиј*, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, 1967.
- Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, M. Garidis et A. Paliouras (eds), Monasteres de l'île de Ioannina, Ioannina, 1993.
- Mouriki, Doula. *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, Commercial bank of Greece, Athens, 1985.
- Μυλοποταμιτάκη, Κ. Κατερίνα. *Ο ναός της Παναγίας Κεράς Κριτσάς*, Μύστις, Ηρακλειο, 2005 [Μυλοποταμιτάκη, Κ. Katerina. *No naos tes Panagias Keras Kritsas*, Mustis, Herakleio, 2005].
- Μουτσοπουλος Κ. Νίκος et Δημητροκαλλης, Γεώργιος. *Γεράκι. Οι εκκλησίες του οικισμού*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη, 1981 [Μουτσopoulos Κ. Nikos et Dēmētrokallēs, Geōrgios. *Geraki. Hoi ekklesiēs tou oikismou*, Kentro Byzantinōn Ereunōn, Thessalonikē, 1981].
- Николић, Радомир. „Конзерваторски запис о живопису светог Саве у Богородичиној цркви манастира Студенице, II део“, *Саоѝиѝења* 19, 1987, 37–79.
- Παναγιωτίδη, Μαρία. „Οί τοιχογραφίες τής κρύπτης τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ Καμπιά τής Βοιωτίας“, *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines*, vol. 2, Athènes, 1981, 597–622 [Panagiotide, Maria. „Hoi toichographies tes kruptes tou Agiou Nikolaou sta Kampia tes Boiotias“, *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines*, vol. 2, Athènes, 1981, 597–622].
- Павловић, Драгана. *Зидно сликарсѝиво Блаѝовешѝиенске цркве манасѝиѝира Градца* (магистарски рад), Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2010.
- Павловић, Драгана. „Зидно сликарство градачког католикона. Попис фресака и запажања о појединим програмским особеностима“, *Зоѝраф* 36, 2012, 89–108.
- Пејић, Светлана. *Црква Свеѝиоѝи Николе у Никољцу* (у штампи).
- Πελεκανίδης, Στυλιανός. *Καστοριά. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη, 1953 [Pelekanides, Stulianos. *Kastoria. Pinakes*, Etaireia Makedonikon Spoudon, Thessalonikē, 1953].
- Pelekanidis, Stylianos et Chatzidakis, Manolis. *Kastoria*, „Melissa“, Athens, 1985.
- Петковић, Сретен. *Зидно сликарсѝиво на ѝогручју Пећке ѝаѝиријариѝије 1557–1614*, Матица Српска. Одељење за ликовне уметности, Нови Сад, 1965.
- Петковић, Сретен. *Морача*, Српска књижевна задруга, Београд, 1986.
- Петковић, Сретен. *Манасѝиѝир Свеѝиа Тројица у Пљевљима*, Завичајни музеј, Пљевља, 2008.
- Пивоварова, В. Надежда. *Фрески цркви Спаса на Нередице в Новгородe. Иконографическая программа росписи*, Дмитрий Буланин, Санкт-Петербург, 2002.

- Поповић, Јустин. *Жиџија светиих за јануар*, Манастир Св. Ђелије код Ваљева, Београд, 1972.
- Поповић, Јустин. *Жиџија светиих за март*, Манастир Св. Ђелије код Ваљева, Београд, 1973.
- Поповић, Јустин. *Жиџија светиих за септембар*, Манастир Св. Ђелије код Ваљева, Београд, 1976.
- Привалова, Л. Екатерина. *Роспись Тимотесубани*, Мецниереба, Тбилиси, 1980.
- Радојчић, Светозар. *Милешева*, Српска књижевна задруга и издавачко предузеће Просвета, Београд, 1963.
- Ракић, Зоран. *Цркве Светиої Димитрија и Светиої Саве Српскої у Хиландару*, Матица српска, Нови Сад, 2008.
- Сарабьянов, Д. Владимир. *Спасо-Преображенский собор Мирожскоїо монастыря*, Северный Паломник, Москва, 2010.
- Σίσσιου, Ιωάννης. „То πρόγραμμα στον εξωνάρθηκα του Αγίου Γεωργίου Ομορφοκκλησιός“, у: *Ниш и Византија Х*, Ниш, 2012, 353–372 [Sisiou, Ioannes. „То programma ston eksovartheka tou Agiou Georgiou Omorphokklesias“, у: *Ниш и Византија Х*, Ниш, 2012, 353–372].
- Skawran, M. Karin. *The development of middle Byzantine fresco painting in Greece*, University of South Africa, Pretoria, 1982.
- Sofianos, Z. Dimitrios et Tsigaridas, N. Eftimios. *Holy Meteora. The monastery of St. Nicholas Anapafsas. History and art*, Monastery of Saint Nicholas Anapafsas, Kalambaka, 2003.
- Spatharakis, Ioannis. *Dated byzantine wall paintings of Crete*, Alexandros press, Leiden, 2001.
- Spatharakis, Ioannis. *Byzantine wall paintings of Crete, II. Mylopotamos province*, Alexandros press, Leiden, 2010.
- Starodubcev, Tatjana. *Srpsko zidno slikarstvo u doba Lazarevića i Brankovića (1375–1459)*, (doktorska disertacija), Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.
- Stavropoulou-Makri, Anghéliki. *Les peintures murals de l'église de la Transfiguration à Veltsista (1568) en Epire et l'atelier des peintres Kondaris*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ioannina, 1989.
- Ștefănescu, D. Ioan. *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Nouvelles recherches. Étude iconographique*, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1929.
- Ștefănescu, D. Ioan. *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle, texte*, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1932.
- Stylianou Andreas et Stylianou, A. Judith. *The painted churches of Cyprus*, Trigraph, London, 1985.
- Τσιγαρίδας, Ν. Ευθύμιος. *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου (1302/3) στον ναό του Αγίου Δημητρίου. Έργο του Μανουήλ Πανσέληνου στην Θεσσαλονίκη*, Εκδόσεις Παν. Σ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2008 [Tsigaridas, N. Euthymios. *Hoi toichographies tou parekklesiou tou Agiou Euthumiou (1302/3) ston nao tou Agiou Demetriou. Ergo tou Manouel Panselenou sten Thessalonike*, Ekdoseis Pan. S. Pournara, Thessalonikē, 2008].

- Τσιτουρίδου, Άννα. *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του Αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη. Συμβολή στη μελετή της Παλαιολόγειας ζωγραφικής κατά τον πρώιμο 14^ο αιώνα*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη, 1986 [Tsitouridou, Anna. *O zographikos diakosmos tou Agiou Nikolaou Orphanou ste Thessalonikē. Symbolē ste melete tes Palaiologeias zographikes kata ton proto 14° aiona*, Kentro Byzantinon Ereunon, Thessalonikē, 1986].
- Тодић, Бранислав и Чанак-Медић, Милка. *Манасџир Дечани*, Музеј у Приштини, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије, Српски православни манастир Високи Дечани, Београд, 2005.
- Тодић, Бранислав. *Српско сликарство у доба краља Милутиина*, Драганић, Београд, 1998.
- Тодић, Бранислав. *Грчаница. Сликарство*, Музеј у Приштини, Народна и универзитетска библиотека Приштина, Универзитет у Приштини, Београд, 1999.
- Тодић, Бранислав. *Сџаро Наџоричино*, Просвета, Београд, 1993.
- Тодић, Бранислав. *Српско сликарство у доба краља Милутиина*, изд. Драганић, Београд, 1998.
- Tomeković, Svetlana. „Hagiographie peinte: trois exemples crétois“, *Зоџраф* 15, 1984, 41–50.
- Tomeković, Svetlana. „Les saints ermites et moines dans le décor du nartex de Mileševa“, у: *Милешева у историји српског народа*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1987, 51–65.
- Tomeković, Svetlana. „Le 'portrait' dans l'art byzantine: exemple d'effigies de moines du menologe de Basile II a Dečani“, у: *Дечани и византијска уметност у средини XIV века*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1989, 121–136.
- Томековић, Светлана. „Монашка традиција у задужбинама и списима архиепископа Данила II“, у: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1991, 425–440.
- Tomeković, Svetlana. *Les saints ermites et moines dans la peinture murale byzantine*, L. Hadermann-Misguich et C. Jolivet-Lévy (eds), Publications de la Sorbonne, Paris, 2011.
- Τουρτα, G. Αναστασία. *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι*, Αθήνα, 1991 [Tourta, G. Anastasia. *Hoi naoi tou Hagiou Nikolaou ste Vitsa kai tou Hagiou Mēna sto Monodendri*, Tameio Archaialogikon Poron kai Apallotrioseon, Athēna, 1991].
- Τουτός, Νικόλαος et Φουστέρης, Γεώργιος. *Ευρετήριο των Μνημειακής Ζωγραφικής του Αγίου Όρους 10^{ου}-17^{ου} αιώνας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2010 [Toutos, Nikolaos et Phousteres, Georgios. *Euretērion tes Mneμειακēs zographikēs tou Hagiou Orous 10°-17° aionas*, Akademia Athenon, Athēna, 2010].
- Fundić, Leonela. *Η μνημειακή τέχνη του Δεσποτάτου της Ηπείρου την περίοδο της Δυναστείας των Κομνηνών Αγγέλων (1204–1318)* (докторска дисертација), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2013 [Fundić, Leonela. *Hē mnēμειακē technē tou Despotatou tēs Hēpeirou tēn periodo tēs Dunasteias tōn Komnēnōn Aggelōn (1204–1318)* (докторска дисертација), Aristoteleio Panepistēmio Thessalonikēs, 2013].
- Halkin, François. „Une légende grecque de Saint Alexis (BHG 56d)“, *Analecta Bollandiana* 98, Bruxelles, 1980, 1–16.

- Clugnet, Léon. „Vies et récits d'anachorètes“, *Revue de l'Orient chrétien* 10, 1905, 39–53.
- Chatzidakis, Manolis et Sofianos, Dimitrios. *The Great Meteoron. History and art*, Interamerican, Athens, 1990.
- Chatzidakis, Nano. *Hosios Loukas. Mosaics-Wall paintings*, Melissa, Athens, 1997.
- Choulia, Suzanna et Albani, Jenny. *Meteora. Architecture – Painting*, Adam editions, Athens, 1999.
- Чанак-Медић, Милка, Поповић Даница и Војводић, Драган. *Манасџир Жича* (у штампи).
- Шакога, Мирјана. *Манасџир Сџуденица*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1986.
- Шево, Љиљана. *Манасџир Ломница*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1999.
- Шево, Љиљана. „Неке посебности у програму и иконографији живописа у Враћевшници“, *Саопшћења* 42 (2010) 131–146.
- Шево, Љиљана. *Српско зидно сликарство 18. вијека у византијској традицији*, Art print, Бања Лука, 2010.

СКРАЋЕНИЦЕ

- A. Stylianou et J. A. Stylianou, *The painted churches* – A. Stylianou et J. A. Stylianou, *The painted churches of Cyprus*, London, 1985.
- A. Г. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα* – A. Г. Тоурта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι*, Αθήνα, 1991.
- Б. Тодић, *Српско сликарство* – Б. Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд, 1998.
- В. Милановић, О првобитном програму зидног сликарства – В. Милановић, „О првобитном програму зидног сликарства у припрати Богородичине цркве у Морачи“, у: *Манасџир Морача*, Београд, 2006.
- В. Милановић, Светачки лик у контексту – В. Милановић, „Светачки лик у контексту: један нерасветљени пример из ексонартекса цркве у манастиру Трескавац“, у: *Византијски свей на Балкану*, II, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић и Р. Радић, Београд, 2012.
- В. Д. Сарабьянов, *Спасо-Преображенский собор* – В. Д. Сарабьянов, *Спасо-Преображенский собор Мирожского монастыря*, Москва, 2010.
- G. Millet, *Monuments de l'Athos* – G. Millet, *Monuments de l'Athos, vol. 1, Les peintures*, Paris, 1927.
- D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora* – D. Z. Sofianos et E. N. Tsigaridas, *Holy Meteora. The monastery of St. Nicholas Anapafsas. History and art*, Kalambaka, 2003.
- Д. Павловић, Зидно сликарство градачког католикона – Д. Павловић, „Зидно сликарство градачког католикона. Попис фресака и запажања о појединим програмским особеностима“, *Зограф* 36, 2012, 89–108.
- Е. Л. Привалова, *Роспись Тимотесубани* – Е. Л. Привалова, *Роспись Тимотесубани*, Тбилиси, 1980.

- И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власнеле* – И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власнеле у доба Немањића*, Београд, 1994.
- I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings* – I. Spatharakis, *Dated byzantine wall paintings of Crete*, Leiden, 2001.
- I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete, vol. 2* – I. Spatharakis, *Byzantine wall paintings of Crete, vol. 2. Mylopotamos province*, Leiden, 2010.
- Љ. Шево, *Српско зидно сликарство 18. вијека* – Љ. Шево, *Српско зидно сликарство 18. вијека у византијској традицији*, Бања Лука, 2010.
- М. Марковић, Појединачне фигуре светитеља – М. Марковић, „Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклисима“, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1995, 243–264.
- М. Марковић, Првобитни живопис – М. Марковић, „Првобитни живопис главне манастирске цркве“, у: *Манастир Хиландар*, Београд, 1998, 221–242.
- Monasteres de l'île de Ioannina – Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, M. Garidis et A. Paliouras (eds), Ioannina, 1993.
- Ν. Β. Δρανδάκης, Τὸ Παλιομονάστηρο τοῦ Βρονταμά – Ν. Β. Δρανδάκης, „Τὸ Παλιομονάστηρο τοῦ Βρονταμά“, *Архαιολογικόν Δελτίον* 43, 1988, 159–194.
- Ν. Τουτός et Γ. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς* – Ν. Τουτός et Γ. Φουστέρης, *Εύρετήριον τῆς Μνημειακῆς Ζωγραφικῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους 10^ο-17^ο αἰῶνα*, Αθήνα, 2010.
- Π. Мијовић, *Менолої* – Π. Мијовић, *Менолої*, Београд, 1973.
- Р. Николић, Конзерваторски запис – Р. Николић, „Конзерваторски запис о живопису светог Саве у Богородичиној цркви манастира Студенице, II део“, *Саопштења* 19, 1987, 37–79.
- Στ. Πελεκανίδης, *Καστορία* – Στ. Πελεκανίδης, *Καστορία. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη, 1953.
- С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке папирјаришије* – С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке папирјаришије 1557–1614*, Нови Сад, 1965.
- С. Tomeković, *Les saints ermites et moines* – S. Tomeković, *Les saints ermites et moines dans la peinture murale byzantine*, L. Hadermann-Misguich et C. Jolivet-Lévy (eds), Paris, 2011.
- С. Tomeković, *Les saints ermites et moines dans le décor du nartex de Mileševa* – S. Tomeković, „Les saints ermites et moines dans le décor du nartex de Mileševa“, у: *Милешева у историји српског народа*, Београд, 1987.
- С. Choulia et J. Albani, *Meteora* – S. Choulia et J. Albani, *Meteora. Architecture – Painting*, Athens, 1999.
- Τ. Kanari, *Les peintures du catholicon* – T. Kanari, *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée, 1586. Le narthex et la chapelle de Saint Jean le Précurseur*, Athènes, 2003.
- Т. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo* – T. Starodubcev, *Srpsko zidno slikarstvo u doba Lazarevića i Brankovića (1375–1459)*, (doktorska disertacija), Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.
- Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство* – Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд, 1980.

REPRESENTATIONS OF ST. ALEXIOS THE MAN OF GOD, ST. JOHN KALYVITIS
AND ST. EUPHROSYNOS THE COOK IN BYZANTINE AND POST-BYZANTINE
WALL PAINTING

SUMMARY

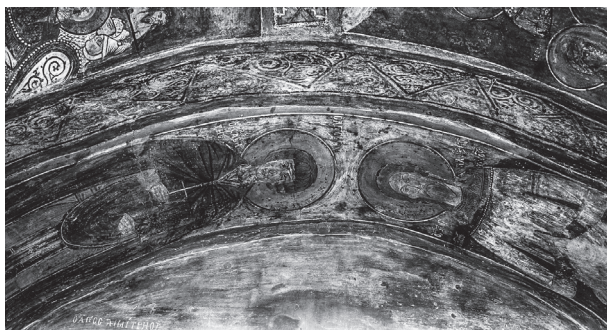
After performing an iconographic and programme analysis of numerous preserved representations of *St. Alexios the Man of God*, *St. John Kalyvitis* and *St. Euphrosynos the Cook*, the paper discusses the widespread custom of connecting the three saints in Byzantine and post-Byzantine wall painting, which arises from their common biographical elements and the particular feats described in the biographies of these saints. The most frequently paired are *Alexios the Man of God* and *John Kalyvitis*, and their images were placed one next to the other (Kakopetria, Mirož, Mileševa, Vitsa), one near the other (Timotesubani, Studenica, Dohiar) or, which was the most frequent solution, one opposite the other (Mavriotisa near Kastoria, Gradac, Philantropinon). Moreover, *Alexios the Man of God* and *Euphrosynos* were depicted one near the other (Diliu, refectory of Hilandar), one opposite the other (refectory of Esphigmenou, narthex of Dionisiat), but also in the immediate neighbourhood (Gračanica, Galataki in Euboea, refectory of the Great Lavra). *St. John Kalyvitis* and *Euphrosynos* are also connected by the particular placement of their representations in the church spaces (Žiča, Gračanica, St. Sophia in Ohrid, Psača), that is, by positioning their figures one opposite the other (Dečani, Ravanica, Dormition of the Mother of God in Kalabaka). Furthermore, the representations of all three saints are connected in the iconographic programmes of several churches. For instance, in St. George in Assari on Crete and in the monastery of Varlaam in Meteora, their figures are placed in the immediate vicinity of one another, while several specific solutions are proof of the custom of presenting two of the three saints together or as companion images, while the third ascetic is painted in the direct vicinity of one of the two, or on the opposite wall surface (narthex of Dohiar, St. Nicholas in Vitsa, St. Sophia in Ohrid, Galataki in Euboea, refectory of the Great Lavra and of Dohiar, Dormition of the Mother of God in Kalabaka, etc.).

Key words: St. Alexios the Man of God, St. John Kalyvitis, St. Euphrosynos the Cook, monks, Holy Fools, Byzantine and post-Byzantine painting

Сл. 1 свети Алексије Божји човек и свети Јован Кали-
виг, црква Светог Николе у Какопетрији на Кипру
(S. Tomeković, *Les saints ermites et moines dans la peinture
murale byzantine*, L. Hadermann-Misguich et
C. Jolivet-Lévy (eds), Paris, 2011, 339, fig. 1)

Pic 1 St. Alexios the Man of God and St. John Kalyvitis,
church of St. Nicholas in Kakopetria on Cyprus (S.
Tomeković, *Les saints ermites et moines dans la peinture
murale byzantine*, L. Hadermann-Misguich et C. Jolivet-
Lévy (eds), Paris, 2011, 339, Fig. 1)

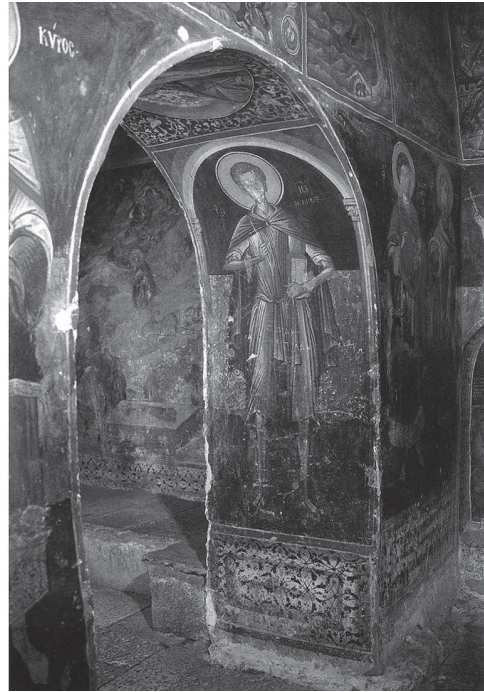
Сл. 2 свети Алексије Божји човек и свети Јован Кали-
виг, Стари манастир код Врондаме у Лаконији
(фото: Драгана Павловић)

Pic 2 St. Alexios the Man of God and St. John Kalyvitis,
Old Monastery near Vrondama in Laconia
(photo: Dragana Pavlović)

Сл. 3 свети Јован Каливиг, свети Јефросин
Повар и свети Алексије Божји човек,
црква Светог Георгија у Асари на Криту
(фото: Леонела Фундић)

Pic 3 St. John Kalyvitis, St. Euphrosynos the
Cook and St. Alexios the Man of God, church
of St. George in Assari on Crete
(photo: Leonela Fundić)

Сл. 4 свети Алексије Божји човек и свети Јован Каливит, црква Светог Николе у манастиру Филантропинон на острву на јањинском језеру (*Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, M. Garidis et A. Paliouras (eds), Ioannina, 1993, 137, fig. 216–217)

Pic 4 St. Alexios the Man of God and St. John Kalyvitis, church of St. Nicholas in the monastery of Philantropinon on the island of Ioannina lake (*Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, M. Garidis et A. Paliouras (eds), Ioannina, 1993, 137, Fig. 216–217)

Сл. 5 свети Алексије Божји човек и свети Јефросин Повар, црква Светог Николе у манастиру Дилиу на острву на јањинском језеру (*Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, M. Garidis et A. Paliouras (eds), Ioannina, 1993, 267, fig. 447)

Pic 5 St. Alexios the Man of God and St. Euphrosynos the Cook, church of St. Nicholas in the monastery of Diliu on the island of Ioannina lake (*Monasteres de l'île de Ioannina. Peintures*, M. Garidis et A. Paliouras (eds), Ioannina, 1993, 267, Fig. 447)

Сл. 6 свети Алексије Божји човек и свети Јован Каливит,
манастир Милешева (фото: И. М. Ђорђевић)

Pic 6 St. Alexios the Man of God and St. John Kalyvitis, monastery of Mileševa
(photo: I. M. Đorđević)

Сл. 7 свети Алексије Божји човек и свети Јован Каливит,
Богородичина црква у Студеници (фото: Милош Живковић)

Pic 7 St. Alexios the Man of God and St. John Kalyvitis, church of the Mother of God in
Studenica (photo: Miloš Živković)

